

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav bohemistických studií

Diplomová práce

Mgr. Eduardo Fernández

Český utrakvistický humanismus v literárním díle Mikuláše Konáče z Hodiškova

Utraquist-Oriented Humanism in Bohemia As Exemplified in the Literary Works
of Mikuláš Konáček of Hodiškov

Vyjadřujeme své upřímné, hluboké poděkování docentu Petru Voitovi za jeho velkorysou a navýsost účinnou pomoc při přípravě této diplomové práce.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 30. srpna 2009

Resumé

V literárněhistorických pracích o české literatuře 16. století se často mluví o protikladu mezi latinským (šlechtickým, katolickým) a národním (měšťanským, utrakvistickým) humanismem. Představitelé těchto směrů jsou sdružováni do skupin, které jsou prezentovány jako protikladné, nezávislé a uzavřené, a při literárním hodnocení se nejednou z mimoliterárních důvodů (náboženských, sociálních, jazykových) dává přednost humanismu národnímu. V první části této práce naznačíme, že tento protiklad neplatí úplně: jednak proto, že existují četné případy, které nelze do tohoto schématu snadno zařadit, a jednak proto, že český národní humanismus je zcela závislý na latinských vzorech (antických, středověkých, renesančních). V druhé části práce se soustředíme na tvorbu Mikuláše Konáče z Hodiškova, považovaného za typického představitele národního humanismu. Rozbor jeho literárních a tiskařských prací nám odkryje několik aspektů, které se vymykají tradovanému obrazu národního humanismu. Ve svých literárních dílech (převážně překladových) Konáč nečerpá z národní (husitské) tradice, nýbrž z evropské mezinárodní latinské vzdělanosti. Co se týká náboženského přesvědčení, jeví se jako konzervativní utrakvista, ale jeho postoj se časem mění: od celkové tolerantnosti a sympatií k Jednotě bratrské přechází k razantním útokům na nelegální náboženská vyznání (jednotu, luterství). V práci se pokoušíme ukázat, že důvodem této změny může být jeho touha po hmotném a společenském polepšení. Konáčův případ tak naznačuje nutnost revidovat tradiční koncepci národního humanistického hnutí a důkladněji prozkoumat jeho vztahy s latinským humanistickým vzděláním.

Works of literary history dealing with 16th-century Czech literature often speak of the contrast between Latin (aristocratic, Catholic) and national (burgher, Utraquist) humanism. Representatives of these trends fall into two groups which are presented as antithetical, independent and closed, and literary evaluations often favour national humanism for extra-literary (religious, social, linguistic) reasons. In the first part of this paper, we indicate that this contrast does not hold valid completely because, on the one hand, there are numerous cases which may not be easily assimilated within this scheme and, on the other, Czech nationalist humanism depends entirely on Latin models (ancient, medieval, Renaissance). In the second part, we focus on the work of Mikuláš Konáč of Hodiškov, considered to be a typical representative of national humanism. An analysis of his literary and printing work reveals several aspects which lie outside the conventional framework of national humanism. In his literary works (chiefly translations), Konáč draws not from the national (Hussite) tradition, but from international European Latin scholarship. As regards his religious beliefs, he appeared to be a conservative Utraquist, but his attitudes changed with time: an overall tolerance of and sympathy towards the Unity of the Brethren was eventually transformed into fierce attacks on illegal religious denominations (the Brethren, Lutheranism). In this work, we attempt to show that the reason for this transformation may have been his desire for material and social betterment. The case of Konáč thus indicates the need to reconsider traditional conceptions of the national humanist movement and examine his relationships with Latin humanist scholarship more thoroughly.

Obsah

0. Úvod	6
1. Pokus o překonání dichotomií	8
1.1. Utrakvismus vs. katolicismus	9
1.2. Čeština vs. latina	13
1.3. Národnost vs. kosmopolitismus	16
1.4. Měšťanstvo vs. šlechta	18
2. Mikuláš Konáč z Hodiškova	20
2.1. Dosavadní práce o Konáčovi	20
2.2. Životopisné údaje	22
2.3. Poznámky o Konáčově literární a tiskařské tvorbě	31
2.3.1. Česká kronika	31
2.3.2. Dialogy o náboženství	44
2.3.3. Další dialogy. O volbě literárního jazyka	55
2.3.4. Protiluterská díla	59
2.4. Úvahy o konci Konáčovy tiskařské činnosti	63
3. Závěr	69
Seznam použité literatury	74
Příloha 1: Chronologický seznam Konáčových tisků a literárních prací	79

0. Úvod

Úkolem této diplomové práce je prozkoumat složité vztahy mezi jednotlivými náboženskými, jazykovými a ideovými směry, které jednak stály proti sobě, jednak se prolínaly v raném českém literárním humanismu. Nejdříve rozebereme tradiční protiklad mezi latinským a národním humanismem a pokusíme se naznačit, že tato dichotomie má omezenou platnost. Ve druhé části práce se soustředíme na literární, překladatelskou a tiskařskou činnost Mikuláše Konáče z Hodiškova, která nám poslouží jako příklad komplexních sil střetajících se v dobové slovesnosti a zároveň jako důkaz problematičnosti zmíněného protikladu. Přitom naším východiskem je rozpor mezi jeho překlady a tisky na jedné straně a obrazem uvědomělého kališníka, který je o něm tradován, na straně druhé. Upozorníme na to, že problém dosavadních studií o Konáčovi – přestože mají často vynikající vědeckou úroveň – spočívá v tom, že zkoumají jeho dílo na základě různých metodologických a ideových východisek. I když tato práce nemůže komplexně rozebrat celou Konáčovu činnost, pokusili jsme se shromáždit všechny tyto materiály, podívat se na ně ze všech stran a nabídnout tak nový pohled na Konáčovu postavu. Přitom jsme se zaměřili na jeho ideový a náboženský postoj a na motivace jeho tiskařských a literárních děl. Díky tomu uvidíme například, že volba jazyka může být zčásti zdůvodněna jeho tiskařským řemeslem nebo že změna jeho náboženského postoje je odrazem touhy po společenském vzestupu. Domníváme se proto, že Konáč nejspíš nebyl tak „uvědomělý měšťan a přesvědčený utrakvista“ (Kopecký 1962:45), jak se v moderních literárněvědných pracích traduje, a že jeho aktivita se často neshoduje s klasickou definicí představitele národního humanismu. Jsme si vědomi, že mnoho našich tvrzení je třeba dále prozkoumat a ověřit, ale budeme spokojeni, pokud se nám alespoň

podaří vrhnout nové světlo na Konáčovu činnost a zproblematizovat některá dosud obecně přijímaná tvrzení o humanistickém hnutí v Českých zemích.

1. Pokus o překonání dichotomií

Většina vědeckých a popularizačních prací o české literatuře jagellonské doby mluví o dvou skupinách spisovatelů. První skupinu tvoří tzv. latinští humanisté, kterými byli především příslušníci katolické šlechty a kteří používali latinu jednak ve svých literárních a vědeckých pracích, jednak ve vzájemné korespondenci. Do druhé skupiny patří tzv. národní humanisté, tedy spisovatelé měšťanského původu a utrakvistického vyznání, kteří jako literární jazyk volili češtinu. I když tato diferenciací může sloužit jako východisko nebo jako celkový rámec, jsme přesvědčeni, že nesmí být brána jako uzavřená taxonomie. Jak ukážeme níže, existují četné případy, které se z této klasifikace vymykají. Navíc při podrobnějším zkoumání zjistíme, že autor, jako je Konáč – tradičně považovaný za představitele měšťanského utrakvismu a národního humanismu –, se jeví jako nesnadno zařaditelný.

Největší zkreslení však podle našeho názoru nastává při hodnocení těchto dvou skupin. Česká literární historie automaticky dává přednost měšťanskému utrakvismu a autorům píšícím česky a často opomíjí humanistickou literaturu vzniklou v latinských šlechtických kruzích. Tím se náboženská víra, sociální původ anebo volba literárního jazyka stávají apriorními hodnotami, které převáží váhy na jednu, nebo na druhou stranu. Tradiční interpretace a hodnocení Konáčovy činnosti je významným příkladem uplatnění těchto apriorismů.

Než se pustíme do rozboru Konáčova díla, pokusíme se v této kapitole o dekonstrukci a překonání uvedených protikladů.¹

¹ Pramenem informací o historické situaci první třetiny 16. století nám byli především Čornej-Bartlová 2007 a Macek 1992, 1994, 1998, 1999. Několik podrobných detailů jsme našli v Tomek 1891, 1893, 1894. Jelikož podle interpretace Milana Kopeckého měl nástup Habsburků na český trůn implikace v Konáčově literární a tiskařské dráze, reflektovali jsme i práce, které se zabývají tímto obdobím: Janáček 1971, Čechura 2008.

1.1. Utrakvismus vs. katolicismus

„Možno říci proto o českém historiku: řekni mi, co soudíš o husitství, a řeknu ti, kdo jsi“ (cit. Macek 1952:185). Těmito slovy Zdeněk Nejedlý razantně vystihnul důležitost husitství pro interpretaci českých dějin.² Dlouhotrvající spor mezi Masarykem, Pekařem, Gollem, Kroftou, Šaldou a samotným Nejedlým měl své těžiště právě ve výkladu české reformace a jejího přínosu pro další vývoj českého národa. Aktéři tohoto sporu do 15. století často promítali svou koncepci současnosti a husitství se stalo jakýmsi praporem politického boje.

Do jisté míry lze říci, že toto všechno platí i pro hodnocení utrakvismu jakožto dědice husitského teologického a ideového odkazu. Jelikož se jedná o náboženskou záležitost, nejednou se při výkladu dějin uplatňuje konfesní příslušnost historika a následně se tyto tendenční interpretace automaticky aplikují na literární produkci.³ Zkreslení často

Co se týká náboženské situace, čerpali jsme především z následujících děl: Macek 2001, Hrejsa 1948 a Winter 1895, 1896.

² Velmi charakteristické pro marxistické pojetí husitské revoluce v duchu Nejedlého je právě první období Mackovy historiografické produkce a zejména jeho kniha *Husitské revoluční hnutí*, z níž pochází Nejedlého citát. Čteme v ní: „*Husitské revoluční hnutí je právě tím dějinným úsekem, kdy dosud neznámí, prostí pracující lidé vystoupili do popředí a pokusili strhnout do svých rukou vládu rodné země*“ (Macek 1952:11). A dál: „*Dnes je vláda skutečně v rukou lidu, toho lidu, jenž se v husitském revolučním hnutí pokusil setřást panství vykořisťovatelů a nejasně viděl cíl, který dnes naše lidové demokratická republika uskutečňuje*“ (Macek 1952:11). V poslední kapitole Macek přehodnocuje z marxistické perspektivy dosavadní historiografické práce o husitství. Tento interpretační směr se uplatňuje i v modernějších pracích; například Kopecký nepřímou vyjadřuje svůj ideologický postoj, když Hájkovu kroniku hodnotí tímto způsobem: „*Evidentní je jistě Hájkův reakční vztah k husitství, jeho dílo má však také kladné rysy*“ (Kopecký 1979:55).

³ Jako příklad opačných interpretací utrakvismu můžeme citovat práce Zdeňka V. Davida (David 2003 a 2007), který vidí snahu vytvořit „via media“ v tom, co počínaje Palackým mnozí čeští historici chápou jako nedostatek odvahy odtrhnout se od římské církve (srov. Krofta 1946:209–210). Podle Davida, „*freedom of thought, dispassionate discussion and tolerance of diverse views are among the notable legacies of the*

vrcholí tím, že literární dílo je hodnoceno podle své náboženské příslušnosti (i když v pestrém duchovním kontextu, který existoval v Čechách v první třetině 16. století, lze nejedno dílo jen těžko jednoznačně klasifikovat).

V zemích Koruny české v této době existovala vedle kališnictví dvě hlavní vyznání: římskokatolické a jednota bratrská.⁴ Tím se vytváří trojúhelník, v němž hodnota každého vrcholu vyplývá ze srovnání s dvěma zbývajícimi. Hlavním rozdílem se stává oltářní svátost – katolíci přijímají pod jednou, kališníci pod obojí a bratři v tuto svátost vůbec nevěří. Existoval ještě jeden důležitý jev, který odděloval jednotu od ostatních dvou vyznání – nebyla uznána zemským zákonem, a měla tudíž charakter nelegální náboženské skupiny.⁵ Konáčova tiskařská a literární činnost nám ukáže komplikované a měnící se vztahy utrakvismu jednak s katolíky, jednak s bratřími.

Poněvadž ve svých počátcích žila jednota ještě odtržena od kultury a vzdělání,⁶ humanismus vyrostl v Čechách v kruzích

Utraquist Church to the Bohemian Enlightenment and, largely through it, to the subsequent Czech political culture“ (David 2007:188).

⁴ Stranou necháváme Židy a příslušníky různých křesťanských sekt (mikulášence, novokřtěnce atd.), protože se prakticky nepodíleli na vývoji literárního humanismu.

⁵ V roce 1503 vydal král Vladislav mandáty proti bratřím (Winter 1895:55). V roce 1508 vydal ostřejší mandát, který ohrožoval i ochránce pikartů z panského stavu. Tento tzv. svatojakubský mandát byl zapsán do desk a tím nabyl platnosti zemského zákona, což znamenalo stálou hrozbu pro příslušníky jednoty (Winter 1895:56, Krofta 1946:211). Úplné znění tohoto mandátu lze konzultovat na http://www.psp.cz/eknih/snemy/ac/vol06/1500_09/t0096_00.htm (*Mandát krále Vladislava proti pikartům, kteříž se Bratři jmenují*. Na Budíně, 10 Aug. 1508. Z desk zemských VI C. 1–3).

⁶ Velká proměna nastala v jednotě s volbou Lukáše Pražského, ale humanistická vzdělanost začala do bratrského prostředí pronikat až ve třicátých letech 16. století. V tomto vývoji sehrál rozhodující úlohu spis *O učených* od Vavřince Krasonického (Krasonický se objevuje jako jedna z postav v dialogu proti bratřím, který Konáč přeložil z tvorby Jana Stanislaida, č. 16, příloha 1).

katolických a kališnických vzdělavců. Proto základní protiklad uváděný v literárněhistorických pracích staví utrakvistický humanismus proti katolickému humanismu. Prvnímu členu tohoto protikladu přitom většinou připisuje samé kladné rysy (národnost, pokrokovost atd.). Podrobnější zkoumání literatury jagellonského období ukazuje jednak neplatnost těchto apriorismů,⁷ jednak i to, jak obtížné je vymezit náboženský směr u jednotlivých děl a u jednotlivých autorů. Právě Mikuláš Konáč, tradičně považovaný za typického představitele kališnické víry, nám poslouží jako příklad složité náboženské situace počátku 16. století a pomůže nám odhalit, že pod projevem zbožnosti se občas skrývají jiné tendence a jiné motivace.

S touto náboženskou diferenciací se v mnoha výkladech často prolíná opozice mezi pokrokovostí a reakčností. Bez dalšího vysvětlení se za pokrokovou pokládá jakákoliv náboženská tradice, která vyvěrá z husitství, a pokrokovost jednotlivých náboženských směrů se většinou rovná míře jejich vzdálení římské církvi. Nelze popírat, že u všech českých reformačních směrů lze nalézt důležité pokrokové rysy, jako jsou lidovost a jisté demokratizační tendence, ale z čistě náboženského hlediska není důvod považovat tyto směry za pokrokovější než římský katolicismus. Podle našeho názoru nelze zapomínat, že evropská společnost se od středověku do současnosti vyvíjela směrem k laicizaci, nebo přesněji řečeno k odklonu od náboženství, a že tedy má být považováno za pokrokové jen to, co podporovalo tento proces. Jestliže se

⁷ Katoličtí autoři psali také česky a zapojili se do vývoje česky psané literatury. Jako příklad můžeme uvést Jana Hasištejnského z Lobkovic, který obohatil českou výchovnou literaturu svou *Zprávou a naučením synu Jaroslavovi o tom, co činiti a čeho nechati* a podnítil začínající cestopisný žánr *Putováním léta Páně 1493 k Svatému hrobu vykonaným* (se stejnou tematikou máme například dílo od autora opačného vyznání a společenského postavení – *Cestu z Čech do Jeruzaléma a Egypta* od Martina Kabátníka, litomyšlského řemeslníka a příslušníka jednoty bratrské).

na českou reformaci podíváme z tohoto zorného úhlu, uvidíme, že její hlavní snaha není pokroková, protože jak kališníci, tak bratři se snažili, aby víra měla větší úlohu v každodenním životě všech lidí.⁸ Výsledkem těchto snah bylo, že se náboženská otázka dostala do popředí českého kulturního života a tím se brzdil vývoj humanismu a jeho literární, vědecký a umělecký přínos,⁹ jak správně vystihl už Josef Truhlář: „Zkrátka v Čechách osvěta středověká, obrodívši se jednak husitstvím, jinak vzbouřenou proti němu reakcí katolickou, stála tenkrát ještě příliš pevně, aby byla mohla tak snadno a tak brzy poražena býti jako v Itálii, kde ode dávna byla rozhostila se náboženská vlažnost, ano lhostejnost, která vždy a všude novým naukám poskytuje půdu nejúrodnější“ (Truhlář 1894:3). Nesmíme také zapomenout, že římská kurie včetně papežského úřadu se brzy „nakazila“¹⁰ humanismem, a tím se papežská kancelář stala důležitým ohniskem humanistických studií a významným mecenášem nejrafinovanějších umělců.¹¹

⁸ Jen jako příklad nepokrokovosti několika postupů českých reformačních směrů můžeme citovat trestání smrtelných hříchů obsažené ve čtyřech pražských artikulech, které utrakvisté (nebo alespoň staroutrakvisté) považovali za základní kámen své konfese, nebo radikální popírání jakéhokoliv vyššího vzdělání anebo dokonce jakékoliv biblické exegetické literatury v prvních časech působení jednoty bratrské.

⁹ Z 947 bibliografických položek uvedených Jungmannem v třetím oddílu jeho *Historie literatury české (Od půtek o náboženství až do rozšíření knihtiskařství v Čechách, čili od Husa až do Ferdinanda I, od roku 1410 až do r. 1526)* se 482 tak či onak týká náboženství (*Bohosloví* č. 502–947, *Básně duchovní* č. 35–48, *Historie církve a náboženství* č. 134–155). Vezmeme-li v úvahu, že Jungmannův seznam obsahuje i soukromé dopisy a četné administrativní spisy, převaha náboženské literatury je naprosto ohromující. Navíc literatura typická pro renesanci se vyskytuje ve velmi omezené míře: tři položky pod nadpisem *Básně milostné* (č. 60–62), třináct položek v oddílu *Romány a zábavné spisy* (č. 92–105) a jenom šest překladů z *Řecké a římské literatury* (č. 106–111) (Jungmann 1849:45–115).

¹⁰ Výraz jsme si vypůjčili od Francisca Rica (Rico 2002).

¹¹ Tento přístup k umění plně kontrastuje s obrazoborectvím, které často doprovázelo českou reformaci a které také musíme pokládat za velice nepokrokový rys.

1.2 Čeština vs. latina

Vedle náboženství se jako distinktivní rys českých humanistických spisovatelů často uvádí jazyk. Toto jazykové kritérium se do značné míry kryje s náboženským, protože katoličtí humanisté psali především latinsky, zatímco utrakvističtí humanisté dávali přednost češtině.¹² V tomto případě se všechny příznivé rysy samozřejmě připisují česky píšícím autorům;¹³ bývají často prezentováni jako samostatná a

¹² Nechybí samozřejmě časté příklady, které toto schéma narušují z jedné nebo z druhé strany. Jako katolického autora píšícího česky jsme už uvedli Jana Hasištejnského z Lobkovic. Zajímavé je, že Jan byl bratr největšího latinského spisovatele té doby, Bohuslava Hasištejnského, což nám ukazuje, že česká a latinská vzdělanost byly propojené dokonce i těsnými rodinnými vztahy. Jako opačný případ lze uvést Šimona ze Slaného, autora píšícího výhradně latinsky, kterého roku 1938 ve stati publikované v *Listech filologických* nazval Rudolf Urbánek „prvním utrakvistickým humanistou“ (toto pojmenování se ujalo i v tzv. akademických dějinách české literatury, Hrabák 1959:295). Právě tento Urbánkuv článek reprezentuje tradiční pojetí české historiografie, vyznačující se velkým odporem ke všemu spojenému s katolicismem a s latinským humanismem. V tomto smyslu je velmi zajímavá pasáž, v níž se Urbánek pokouší o jakési kejklřství, aby zachránil dobré jméno Šimona ze Slaného: „*Jeho utrakvismus – a to nebyl jen rozdíl v přijímání svátosti oltářní, nýbrž celý nový mravní názor, jenž se nedovedl srovnati s vnějškovým formalismem katolickým – vítězně odolal působivým svodům vlašského prostředí, utvrdil se vnitřně a stal se pevnou mravní hodnotou, jejíž formující síle se vlivy humanistické musily přizpůsobiti. Šimon se stal humanistou, ale tak, že se v něm český utrakvista nezapřel a udával směrnici, nejen svou národní horlivostí proti humanistické mezinárodnosti i svým živým smýšlením náboženským, nýbrž i svým odporem proti samoúčelnému formalismu literárnímu, období to formalismu náboženského, nabývající mezi vlašskými humanisty převahy, jimž vládnoucím heslem se stávala „superba vis formae“, „ars pro arte“* (Urbánek 1938:222). Itálie, humanismus, katolicismus, mezinárodnost, formalismus byly svůdné a nebezpečné sirény, jejichž zpěv statečný Šimon odmítal poslouchat.

¹³ Toto učinil i Josef Truhlář ve svých průkopnických pracích o českém humanismu, přestože jako jeden z mála důkladně prozkoumal dílo latinsky píšících autorů. Na začátku 4. kapitoly své knihy *Humanismus a humanisté v Čechách za krále Vladislava II.* poeticky popisuje odhodlanost několika autorů začít psát česky: „*Kdo tedy z vyšlapané silnice novolatinského písemnictví záhy sešel na onu pěšinu poboční, dal najevo, že potřebám doby své správně porozuměl, a ochoten byl sloužiti jim. Nebo nemá-li rostlina jakákoli zdobiti napořád toliko panské skleníky, musí uměti sáti šťávy*

soběstačná skupina. Jako příklad tohoto literárněvědného přístupu můžeme uvést pasáž popularizační knihy o českém humanismu: „*Ve vývojové periodě od sklonku 15. století existuje latinský humanismus vedle krystalizujícího národního humanismu. Ten byl významnější než latinský už svou jazykovou dostupností, ale především těsnějším sepětím s aktuálními společenskými problémy. Svým plodným rozvíjením specifčnosti české kultury se postupně stává protiváhou kosmopolitních tendencí latinského humanismu*“¹⁴ (Kopecký 1988:49).

My se však domníváme, že českou produkci nelze odtrhnout od produkce psané v latině, protože mezi oběma existovala těsná spojitost.¹⁵

životní z obyčejné půdy a snášeti zimu i vedro tohoto kraje, jemuž vydati má nejen květ, nýbrž i ovoce“ (Truhlář 1894: 54).

¹⁴ Zajímavé je, že ani velmi nacionalisticky laděné stanovisko Kopeckého není pro jiné badatele dostatečně silné. Ve své nepříliš příznivé recenzi Kopeckého monografie o Konáčovi, otištěné v *Listech filologických*, mu Zdeňka Tichá vyčítá, že jeho hodnocení tvorby Bohuslava Hasištejnského je až příliš kladné: „*Jisté pochybnosti vzbuzuje i Kopeckého názor na B. Hasištejnského z Lobkovic. Bezesporu je správná obecná poznámka, že i latinští humanisté přispívali svým dílem do národní kultury, ale není právě šťastné uvádět jako příklad B. Hasištejnského. (...) Je však třeba vidět, jaký byl tón všech prací Hasištejnského zaměřených na české poměry, je třeba vzít v úvahu to, že Hasištejnský napsal skladbu Ad Bernhardum Adellmannum elegia I, která – určena cizinci jako informace o českých dějinách – snáší víc pohany než chvály na český národ, je třeba zamyslet se i nad subjektivními pohnutkami Hasištejnského sympatií a antipatií. Pak ovšem nelze vidět paradox v tom, že uraženě odmítl pokus o překlad svého díla do češtiny, a na druhé straně psal skladby věnované českým poměrům. Nepochybně byly mezi latinizujícími humanisty autoři, kteří oslavovali svůj národ, ale těžko mezi ně patřil B. Hasištejnský*“ (Tichá 1963:183). Ergo do národní kultury přispívali jenom autoři, kteří chválili český národ. Pochvala a oslava všeho vlastního v protikladu proti cizímu se tak automaticky stává kladnou literární hodnotou.

¹⁵ Dalo by se říci, že zde existuje jistý paralelismus s jazykovou situací národního obrození, kdy se literatura psaná v Čechách rozdělila na českou a německou. Tady ale moderní česká literární kritika už dlouho přiznává vzájemné vztahy (a častou závislost česky psané literatury na německých vzorech), přestává považovat českou jazykovou příslušnost za kladný rys *per se* a volá po komplexním rozboru celé literární produkce této doby, v němž česky psaná díla nesmí být hodnocena jen v rámci české literatury,

V tvorbě tzv. národních humanistů v době jagellonské převládají překlady a adaptace latinských vzorů, a proto nemůžeme souhlasit s názorem, že se národní humanismus rodil „*ve vystupování proti nedostatku vlasteneckého vědomí latinsky píšících humanistů a proti přehlížení starších tradic české literatury*“ (Hrabák 1959:298). Konáčova literární činnost slouží jako příklad tvorby psané česky, ale zcela závislé na latinských vzorech a na latinské vzdělanosti (antické, středověké a renesanční) vůbec.¹⁶ Ale to všechno platí i pro Václava Píseckého, pro Řehoře Hrubého z Jelení a dokonce i pro Viktorina Kornela ze Všehrd, považovaného za zakladatele národního humanismu.¹⁷ Právě Viktorinova předmluva k jeho překladu *Knih o napravení padlého* od Jana Zlatoústého je velice často citována jako manifest a program českého národního humanistického hnutí:¹⁸ „*Nechť jiní knihy nové latině píšíc*

nýbrž musí být konfrontována také s německy psanou tvorbou. Domníváme se, že tento přístup by byl prospěšný také v bádání o české renesanční literatuře.

¹⁶ Všechny jeho překlady až na divadelní hru *Judith* (přeloženou z německého originálu od Joachima Greffa) jsou zpracované z latinských vzorů (i když některá díla nebyla původně napsána latinsky, např. Petrarkovy žalmy, Boccacciovy rozpravy a Bidpajovy povídky). Z jeho činnosti tiskařské navazuje na Kopeckým zmiňované starší tradice české literatury pouze *Dvanáct článků víry* a *O velebné svátosti* od Jana Husa a *Kancionál* od Václava Miřinského.

¹⁷ Všichni tři autoři byli latinsky vzděláni a jejich tvorba je především překladatelská. Písecký byl dokonce jedním z prvních znalců řečtiny v Čechách, ale jeho humanistické nadšení narazilo na odpor akademické obce, takže musel rezignovat na místo děkana artistické fakulty pražského vysokého učení a odjet do Itálie. Jel tam jako preceptor Zikmunda Hrubého z Jelení (Gelenia), Řehořova syna, který později proslul v Basileji jako vydavatel antických autorů (znovu tedy nacházíme latinské a české působení uvnitř téže rodiny). Co se týče Viktorina Kornela, jeho jediné původní dílo (*O praviech, o súdiech, i o dskách země české knihy devatery*) má právní povahu, takže s literárním vývojem má jen malou souvislost. Navíc nesmíme zapomenout, že v mládí patřil k družině Bohuslava Hasištejnského a že psal ještě latinsky.

¹⁸ Slova *manifest* a *program*, která se často objevují v literárněhistorických pracích v souvislosti s touto Všehrdovou předmluvou (Hrabák 1959:316; Pražák 1964:27; Forst 1993:823), nám vzhledem k tomu, že se jedná o tisk z roku 1501, připadají poněkud

*skládají a římský jazyk, vody do moře přilévajíc, šíří (ač i těch velmi málo u nás jest),¹⁹ já knihy a sepsání starých a právě dobrých lidí v českú řeč překládaje, chudého chci raději obohatiti, nežli se k bohatému špatnými dárky a jemu nevděčnými lísaje, pohrdán a potupen býti“.*²⁰ Samozřejmě nelze nijak popírat důležitost této předmluvy a vůbec Všehrdův podnět pro další literární produkci v českém jazyce, ale musíme vše vidět v evropském kontextu, kde takové proklamace byly již během celého 15. století běžné.²¹

1.3. Národnost vs. kosmopolitismus

S otázkou volby mezi latinou a češtinou se v českém humanismu často spojuje jiný protiklad: na jedné straně stojí nadnárodní, kosmopolitní²² (latinsky píšící) humanisté a na straně druhé jsou národní

anachronická. Truhlářova studie, napsaná před vystoupením Tristana Tzary a Marinettiho, tato slova samozřejmě nezná (srov. Truhlář 1894:56–58).

¹⁹ Této Všehrdovy stížnosti na nedostatek latinské vzdělanosti v Čechách si všímá málokdo.

²⁰ Všehrd jako humanista nikdy nepohrdal latinou a dobře rozuměl její kulturní úloze. Na konci této předmluvy píše: „*Ačkoli také bych mohl latině snad tak jako jiní mně rovní psáti, ale věda, že jsem Čech, chci se latině učit, ale česky i psáti i mluvit.*“ (všechny citace z Viktorinovy předmluvy pocházejí z Kopecký 1988:50–53).

²¹ Už na začátku 14. století napsal Dante latinsky svůj traktát *De vulgari eloquentia*, kde mimo jiné obhajuje literární činnost v národním jazyce. V roce 1492, tři roky před datováním Viktorinovy předmluvy, vydal Elio Antonio de Nebrija, největší španělský latiník své doby, svou mluvnici kastilštiny (*Gramática castellana*). Cesty latiny a národních jazyků jsou v raném novověku neoddělitelně propojené.

²² Nesmíme zapomínat, že tato adjektiva měla v socialistickém Československu výhradně pejorativní význam. S tímto významem je používají tzv. akademické dějiny české literatury (Hrabák 1959) a Kopecký ve všech svých pracích (Kopecký 1962, 1979, 1988).

(česky píšící) humanisté. V líčení aktivit a úkolů národního humanismu nejednou badatelé ahistoricky zdůrazňují národní uvědomělost a programovost typickou pro národní obrození. A když se k tomu připojí marxistický historiografický postup, výsledek může znít takto: „*Měšťané, vytlačovaní z hospodářských a politických pozic získaných v době husitské, hledají jednu z opor v české národní kultuře. Proto koncem 15. století – v době vzestupu feudálů, útěku venkovanů do měst a aktivity německých kolonistů v některých krajích – vzniká národní humanismus, pojatý vskutku koncepčně*“ (Kopecký 1979:164). Doufáme, že rozbor Konáčovy činnosti jasně ukáže, že scénář není tak jednoduchý, že český literární humanismus často postrádá onu jasnou koncepčnost, kterou proklamuje Kopecký.

Pozoruhodné je v české literární historiografii nepochopení pro přínos latinského mezinárodního humanismu evropské kultuře a evropské integraci.²³ „Humanistický sen“,²⁴ který od Petrarky až po Erasma snily tisíce evropských učenců, byl prvním čistě kulturním (nenáboženským, nepolitickým) poutem, které spojilo všechny národy Evropy. A to se mohlo stát jen díky existenci mezinárodního kulturního jazyka, jehož kultivace a obdivování se staly podnětem právě pro pěstování národních jazyků.²⁵

²³ Podle Kopeckého „*pokrokové tendence jsou tendence národní*“ (Kopecký 1979:64).

²⁴ Znovu používám výraz vypůjčený od Francisca Rica, který v citované studii popisuje mezinárodní implikace tohoto kulturního směru a ukazuje jeho důležitou úlohu při vytváření evropského způsobu myšlení (Rico 2002). Interpretace španělského badatele je pravým opakem Kopeckého koncepce.

²⁵ Zajímavé je, že většina Všehrdových argumentů pro používání češtiny jako literárního a kulturního jazyka pochází z humanistického arzenálu: „*To jsú i stáří Římané činili: řeckému jazyku se v Athenách vyučiec, svój jsú, nic řecky než všecko latině píšíc, velebili, šířili, vzdělávali. A jest bez pochyby, na jich samých seznánie, jazyk řecký lahodnější, ozdobnější i na slova bohatší nežli latinský!*“ (znovu citujeme podle Kopeckého 1988:51)

Ostatně je třeba konstatovat, že mnoho velkých literárních nebo myšlenkových děl tohoto období bylo napsáno autory, kteří do jisté míry projevovali „nedostatek vlasteneckého vědomí“, poněvadž věřili v sen, jímž byla nová nadnárodní učená společnost, která se měla zrodit přes *studia humanitatis*. Málo národních humanistů – v Čechách i v jiných zemích – může soutěžit s duchovním dědictvím, které evropské kultuře zanechali latinští vzdělanci jako Erasmus Rotterdamský, Luis Vives nebo Guillaume Budé.

1.4. Měšťanstvo vs. šlechta

Další dichotomie, která souvisí s předchozími, staví humanisty měšťanského původu proti humanistům šlechtického stavu.²⁶ Marxisticky orientovaná literární věda kladla důraz na odbojný charakter literatury psané příslušníky měšťanského stavu a definovala ji jako mocnou zbraň v třídním boji.²⁷ Sociální diferenciace se propojuje s již komentovanými

²⁶ Je ale možné najít autory, kteří platnost tohoto základního schématu narušují. Národní humanista Řehoř Hrubý z Jelení byl původem drobný venkovský šlechtic; prodal svůj venkovský statek a přestěhoval se natrvalo do Prahy, kde zřejmě žil z renty; byl dokonce tak zámožný, aby mohl poskytnout svému synu Zikmundovi nejlepší vzdělání; za tímto účelem financoval Zikmundovi studijní cestu do Itálie a zároveň hradil i náklady mistru Václavu Píseckému, který na této cestě Zikmunda doprovázel jako preceptor. Za povšimnutí stojí i skutečnost, že utrakvista Řehoř Hrubý byl tak „nakažen“ humanistickou vzdělaností, že se nerozpakoval poslat syna do katolické Itálie (Pražák 1964:9–10). Dalším šlechtickým česky píšícím autorem – tentokrát příslušníkem vyšší šlechty – je už zmíněný Jan Hasištejnský z Lobkovic.

²⁷ Tuto kdysi kanonickou interpretaci lze najít například v tzv. akademických dějinách české literatury (Hrabák 1959: 283–294) anebo u Milana Kopeckého (Kopecký 1962, 1979, 1988 *passim*).

protiklady (jazykovým a náboženským) a výsledkem je další kategorická taxonomie: „*Dvojí jazykově rozdílná linie našeho humanistického písemnictví na počátku 16. století odráží tedy do jisté míry společenské prostředí, v němž humanistická literatura vznikala. Latiny používají katoličtí šlechtici, jimž jejich hmotné postavení dovoluje napodobovat renesanční styl života, s nímž se seznámili v Itálii, kdežto česky píší měšťané utrakvisté, kteří usilují o hospodářský vzestup své vrstvy a kteří literatury používají jako účinného nástroje v boji politickém i myšlenkovém*“ (Kopecký 1962:34).

Je samozřejmé, že slovesnost nemohla zůstat stranou konfliktů této nepokojné doby, kdy se šlechta snažila znovu nabýt postavení, jež ztratila ve prospěch měst za husitských válek. Nicméně ne vždy se literát-měšťan pouštěl do přímého intelektuálního boje s mocnými vrstvami; často se naopak snažil získat jejich ochranu a ucházel se o společenský vzestup v rámci velmi uzavřené stavovské struktury. Například Viktorin Kornel, syn z bohaté měšťanské rodiny z královského města Chrudimi a později pražský měšťan, byl povýšen do vladyckého stavu a dostal přídomek „ze Všehrd“.²⁸ Také Mikuláš Konáč, tiskař a měšťan pražského Starého Města, dostal vladycký přídomek a pečlivé prozkoumání jeho literární a řemeslnické činnosti nám ukáže, že byl veden jinými, osobními motivacemi vzdálenými třídnímu boji. Ostatně uvidíme, že Konáč nebyl příznivcem žádné společenské konfrontace a že klíčovým slovem, které se stále opakuje ve všech jeho původních literárních pracích (především v předmluvách a doslovecích), je „svornost“.

²⁸ Přídomek používal od roku 1488 a toto sociální povýšení je snad spojené s udělením úřadu starosty komorního a ingrosátora zemských desk (Hrabák 1959:313–314).

2. Mikuláš Konáč z Hodiškova

2.1. Dosavadní práce o Konáčovi

I když Konáčova úloha v tzv. českém národním humanismu bývá zastiňována iniciátorským vystoupením Viktorina Kornela ze Všehrd (především zásluhou výše zmiňované předmluvy), existuje o ní dostatečná odborná literatura. Zásahu na tom má především brněnský profesor Milan Kopecký, který se intenzivně a po celou svou vědeckou dráhu věnoval Konáčovi a udělal z něj jedno z těžišť své badatelské činnosti.²⁹ Po několik dílčích statích vydal v roce 1962 podrobnou monografii *Literární dílo Mikuláše Konáče z Hodiškova*, která dodnes nebyla překonána³⁰ (Kopecký 1962). Později se badatel ke Konáčovi ještě vrátil ve své publikaci *Pokrokové tendence v české literatuře od konce husitství do Bílé hory* (Kopecký 1979) a v popularizační knize *Český humanismus* (Kopecký 1988). Kopecký je také autorem dvou

²⁹ V roce 1959 získal na základě práce *Překlady z italské renesanční a německé reformační literatury od Mikuláše Konáče z Hodiškova* titul CSc. Později, v roce 1962, se habilitoval prací *Literární dílo Mikuláše Konáče z Hodiškova*. Krátký životopisný medailon a bibliografický seznam jeho prací lze najít v internetovém *Slovníku české literatury po roce 1945*, vytvořeném Ústavem pro českou literaturu AV ČR (www.slovníkceskeliteratury.cz).

³⁰ Popravdě řečeno se o to překonání nikdo zatím nepokusil, protože od publikování Kopeckého monografie žádná větší studie o Konáčovi nevyšla. Přestože budeme v této práci často vyjadřovat nesouhlas s profesorem Kopeckým, chceme na tomto místě poznamenat, že jsme si naprosto vědomi jeho ohromného přínosu pro bádání o Konáčovi (a o renesanční a barokní literatuře vůbec) v době, kdy starší česká literatura ležela z politických důvodů mimo zájem bohemistů.

moderních vědeckých vydání Konáčových děl.³¹ *Pravidla lidského života* (Kopecký 1961) a *Humanisty z Vysočiny*³² (Kopecký 1971).

Ve své studii *Literární dílo Mikuláše Konáče z Hodiškova* se Kopecký soustředil na Konáčovu literární činnost (jak původní, tak překladatelskou) a důkladně analyzoval ta díla, která mají podle jeho názoru největší literární hodnotu.³³ Proto zůstávají stranou některá díla náboženského charakteru, ale také některé tisky, kde je Konáčova účast čistě knihtiskařská (a snad i nakladatelská). V této části své práce budeme mimo jiné podrobněji analyzovat tyto texty v naději, že vrhnou nové světlo na Konáčovy ideové a osobní motivace.³⁴ Nelze zapomínat, že – jak připomíná Petr Voit – Konáč „v jedné osobě soustřeďoval aktivitu překladatele, adaptátora a autora, nakladatele, knihtiskaře a knihkupce“³⁵ (Voit 1987:20). S jistou nadsázkou lze říci, že následující úvahy mohou být čteny jako marginálie ke Kopeckého monografii: soustředíme se na to, co on považoval za sekundární, dodáme další údaje,

³¹ Úplný přehled všech Konáčových textů zařazených během 19 století do různých antologií a chrestomatií a do časopiseckých publikací lze najít v Kopecký 1962:23–25. Kromě toho existují dvě fototypické edice pořízené Zdeňkem Tobolkou pro sérii *Monumenta Bohemiae typographica* (také citované v Kopecký 1962:23).

³² Po krátké úvodní studii kniha obsahuje tyto Konáčovy práce: *Najkratšie knihy* (od Lactancia Firmiana), *List Pravdy pro řád, pokoj, lásku a svornost Království českého a Markrabství moravského* a sedmou kapitolu *Pravidla lidského života*.

³³ Kopecký se nezabývá tiskařskou stránkou Konáčovy činnosti a odkazuje čtenáře (Kopecký 1962:22–23) na Tobolkovu studii (Tobolka 1927).

³⁴ Nebudeme se tedy zastavovat u těch děl a těch aspektů, které Kopecký důkladně a přesvědčivě rozebral. Mimo jiné sem patří Konáčův překladatelský přístup a literární hodnocení jeho překladů.

³⁵ K tomu bychom ještě mohli přidat jeho úřednickou aktivitu jako veřejného činitele. I když se jedná o činnost mimo knižní sféru, je důležitá pro pochopení Konáčových politicko-sociálních ambicí a bude tedy mít své místo v našich výkladech.

jimiž on nemohl disponovat, a nejednou se s ním názorově rozejdeme při výkladu a hodnocení.³⁶

2.2. Životopisné údaje

Většina informací, které o Konáčově životě máme, pochází z jeho tisků, i když některé údaje máme také díky jeho úřednickému působení nebo z jiných dokumentárních pramenů. Kopeckého monografie (Kopecký 1962) nepředkládá samostatný životopis Mikuláše Konáče, protože toto téma se vymyká hlavnímu cílu studie.³⁷ Nicméně životopisné informace budou důležité pro úplnost a soustavnost našeho výkladu, protože nám pomohou porozumět motivacím, které se skrývají za každým autorským, překladatelským nebo tiskařským činem.³⁸ Skoro každá odborná práce o počátcích českého knihtisku nebo o české humanistické literatuře obsahuje krátký Konáčův životopisný medailon.

³⁶ V první kapitole své monografie Kopecký nabízí podrobný seznam všech předchozích prací, které se tak či onak Konáčem zabývaly (Kopecký 1962:9–26). I když jsou většinou už překonané, budeme se k těmto starším pracím občas vracet, protože někdy obsahují zajímavé podněty, které Kopecký přehlížel (anebo vědomě nezačlenil do svých studií, protože byly v rozporu s jeho interpretací).

³⁷ Po celé knize jsou rozptýleny četné zmínky o Konáčově životě. Avšak struktura monografie není chronologická (v jednotlivých kapitolách jsou Konáčova díla seskupena v tematických a žánrových kruzích), takže se ztrácí možnost proniknout do Konáčova motivačního, ideologického a náboženského vývoje. Jinými slovy, ztrácí se možnost najít osobnost, která spojila všechny tyto aktivity (tiskařskou, překladatelskou, úřednickou atd.). A o to nám tady hlavně jde.

³⁸ Jsme si vědomi, že nám hrozí začarovaný kruh: životopisné údaje nám pomůžou při rozboru Konáčových tisků, ale tyto údaje pocházejí především právě z těchto tisků. Budeme se proto snažit opírat – tam, kde je to možné – o informace jiného původu. Tady nám ale hrozí jiné nebezpečí: jelikož jsme neprováděli archivní výzkum, jsme odkázáni na pravdivost sekundárních pramenů (a ty se občas liší).

Problém je v tom, že tyto medailony jsou většinou dost ploché, jelikož nerespektují chronologický postup událostí, takže nemohou úplně sloužit našemu cíli. My se na základě všech dostupných pramenů pokusíme načrtnout hlavní linii Konáčova života.

Knihopis, nejzákladnější bibliologická autorita, nám podává primární informace, ale dosti nepřehledným způsobem: „*Konáč z Hodiškova, Mikuláš: též z Hodiškova, Nicolas de Lacu, Konáček, pouze Nicolaus, na Lúži, Finitor, narodil se v Hodiškově u Nového Města na Moravě. Vzdělání univerzitního se mu asi nedostalo. Znalosti latiny měl patrně z některé soukromé školy. R. 1516 byl obdařen vladectvím a přídomkem z Hodiškova. R. 1506 byl písařem hor viničních okolo Prahy, od r. 1520 až do 1542 dvorským místosudím království českého, r. 1526 se připomíná jako měšténín města Prahy a pergmistr hor viničních. Toho roku byl z městského stavu mezi posly, kteří Ferdinandovi I. měli oznámiti jeho zvolení českým králem. Přesvědčením byl starokališník. Zemřel patrně r. 1545. Od roku 1508 byl majitelem domu u Matky Boží na Louži a od r. 1520 domu u bílého lva (ad album leonem) v Starém Městě Pražském. Překládal z latiny a němčiny, vydával staré spisy české. Od r. 1507 až do r. 1528 působil i jako knihtiskař. Od r. 1507 až do r. 1511 měl v knihtisku společníka Johanna Wolffa*“ (Tobolka 1948:146).³⁹

Modernější *Lexikon české literatury* se v podstatě shoduje s *Knihopisem*, ale uvádí další pro nás důležitý údaj, jelikož nabízí

³⁹ Tento text je vlastně jakýmsi výtahem z Tobolkovy studie *Český knihtiskař Mikuláš Konáč z Hodiškova*, která podává zatím nejúplnější Konáčův životopis. Studie vyšla jako příloha k IV. svazku *Monumenta Bohemiae typographica* (fototypická reprodukce Konáčova vydání *Dvanácti článků víry* od Jana Husa) a bohužel postrádá poznámkový aparát, takže není možno ověřit pravdivost některých podezřele velmi detailních informací (o Konáčově rodině, o jeho majetku a podobně).

hypotézu o důvodu, proč Konáč zanechal svého tiskařského řemesla.⁴⁰ „*V dobových politických zápasech byl zřejmě straníkem purkmistra sjednocených pražských měst J. Paška z Vratu. Rokem 1528 končí Konáčova vydavatelská činnost; až do smrti žil v ústraní snad v souvislosti s Paškovým pádem a vypovězením*“⁴¹ (Forst 1993:822).

Z těchto životopisných líčení jsou pro náš výklad zajímavé tři aspekty: 1. postupné nabývání majetku; 2. získání vladectví a přídomku; 3. úřednická dráha. Ve všech těchto třech aspektech je možné vidět Konáčův společenský vzestup a lze tedy předpokládat, že on o tento vzestup vědomě usiloval. Domníváme se, že jeho tiskařská a literární činnost byla do jisté míry podmíněna touhou po hmotném a sociálním polepšení, takže se při rozboru jednotlivých děl budeme snažit ukázat, jak by mohla být s tímto procesem spojená.

Co se týká prvního bodu, nepopíratelné zásluhy Mikuláše Konáče jakožto literáta a humanisty nesmějí zakrýt fakt – jak tomu je často v literárněhistoricky orientovaných studiích –, že Konáč byl také řemeslník a že významná část jeho příjmů nepochybně pocházela z jeho tiskařské řemeslnické aktivity.⁴² Literární kritika je často oslepena

⁴⁰ Jak uvidíme níže, Kopecký nabízí zcela jinou hypotézu, která se nám zdá nepřijatelná, protože se neshoduje s obrazem Konáčovy osobnosti, vyvěrajícím z jeho tisků a z dalších životních údajů. Probereme tento důležitý moment na konci práce, až budeme mít lepší přehled o Konáčových ideologických a motivačních zásadách.

⁴¹ Opět nevíme, odkud tato informace pochází. Tobolka – jinak tak výmluvný – o tom mlčí (Tobolka 1927).

⁴² V roce 1507, kdy Konáč zahájil svou tiskařskou činnost, fungovaly v Čechách jenom tři další oficíny: Mikuláš Bakalář v Plzni, Pavel Olivetský z Olivetu v Litomyšli a první Severinové v Praze (Voit 1987:20). Morava zůstala po ukončení činnosti Konrada Baumgartena (1502) a Libora Fürstenheina (1504) až do konce dvacátých let 16. století bez tisku (Voit 2006, Voit 2009:34). To všechno znamená, že Konáč měl ve svém řemeslnickém oboru dosti výhodnou pozici; určitě si toho byl vědom, protože měl dobrý přehled o konkurenci (například ve svém *Dialogu* z roku 1515 prokazuje podrobnou

velkolepostí Konáčovy překladatelské a spisovatelské činnosti a podřizuje jí tiskařskou stránku – nabízí tedy obraz autora, který využíval své pozice majitele tiskárny výhradně k tomu, aby mohl zveřejňovat své literární práce.⁴³ Tuto představu lze samozřejmě argumentačně zdůvodnit, ale stačí se podívat na seznam Konáčových tisků (příloha 1), abychom zjistili, že zde došlo k jistému zkreslení: vedle překladů kvalitní literatury se objevují úřední spisy, artikule,⁴⁴ drobné příležitostné tisky⁴⁵

znalost bratrské tiskařské produkce). O Konáčově komerčním zaměření vypovídá také fakt, že byl prvním českým tiskařem, který používal reklamní verše (Voit 2006:481).

⁴³ Tento obraz se dostal i do moderní knihovědné encyklopedie: „*Tiskárnu, v níž uspokojoval zejména vlastní humanistické literární ambice, lze označit specifickým termínem soukromá (Privatdruckerei)*” (Voit 2006:480). Je nepochybné, že Konáč měl literární ambice (po ukončení své tiskařské dráhy dokonce psal „do šuplíku“), ale zdá se, že u základů jeho literárních pokusů jsou často komerční účely (tak je tomu např. u překladu Sylviovy kroniky) anebo touha po společenském vzestupu (např. *Dialogus, List Pravdy*).

⁴⁴ Tato administrativní literatura byla velmi výhodná pro tiskaře-nakladatele, protože měl zajištěn odbyt celého nákladu. Proto byly tyto zakázky vždy a ve všech zemích předmětem silné konkurence. Později bylo vydávání artikulí a dalších správních spisů regulováno privilegiem. Získání takového privilegia zaručovalo tiskaři přednostní pozici proti konkurenci. Kopeckému se dokonce zdá, „že Konáč měl v určitém období postavení jakéhosi „zemského tiskaře“ (Kopecký 1962:182). Z této zajímavé zmínky bohužel nic nevyvozuje, naopak, aby ji mohl zapojit do svého marxistického výkladu, dodává následující vyznání víry: „Je samozřejmé, že na těchto (politicko-administrativních, pozn. naše) tiscích se nemohlo projevit Konáčovo stanovisko, my však víme, že v bojích mezi různými vrstvami o politickou a hospodářskou moc i v zápasech náboženských, o nichž tyto dokumenty podávají svědectví, stál Konáč na stanovisku utrakvistického majetného měšťanstva“ (Kopecký 1962:182).

⁴⁵ Nedávno Kamil Boldan (Boldan 2006) připsal na základě použitých typů Konáčovi jednolist, který počátkem 20. století Zíbrt nazval *Rozmlouvání člověka s Smrtí* a vydal v transliterované podobě (Zíbrt 1914). Tento jednolist byl vydán v roce 1507 a patří k vůbec nejstarším Konáčovým tiskům. Boldan upozorňuje na to, že „Konáčova officína nebyla zvláště v prvních letech kapitálově silná a vydávala jen velmi útlé tisky“ (Boldan 2006:129). V poznámce uvádí počet listů jednotlivých tisků z prvních roků Konáčova působení a připomíná, že prvním rozsáhlejším tiskem byla *Česká kronika* z roku 1510 (112 listů). Toto vše svědčí o tom, že Konáčova tiskárna měla v době svého založení záměrně komerční charakter. Ostatně lze předpokládat, že Konáč vytiskl takových drobných tisků více, ale že se nedochovaly (přežití drobných a příležitostných tisků je

a snář. Ostatně tuto skutečnost už jasně vystihl Jakubec – a ukázal tím méně předsudků než pozdější literární badatelé –, když napsal, že Konáč „*tiskl, z čeho očekával hmotný zisk*“ (Jakubec 1929:596). Abychom celou vinu nepřipisovali jen literárním historikům, musíme také konstatovat, že knihovědné práce jsou často uzavřené ve své disciplíně⁴⁶ a nezkoumají vliv, který mohla mít tiskařská činnost na Konáče-literáta.⁴⁷ Tato naše studie je skromným pokusem propojit informace obou těchto badatelských směrů a vyvodit z tohoto propojení důsledky.

Mohlo by se zdát, že druhý bod není bezprostředně spojen s Konáčovou literární ani tiskařskou činností; historik Jaroslav Čechura nám ale v této souvislosti připomíná, že „*při dedikaci panovníkovi mohl autor očekávat dokonce i erb či šlechtický přídomek*“ (Čechura 2008:280). U každé své literární práce si Konáč rozhodně velmi pečlivě vybíral osobnost, jíž má práci dedikovat, a usiloval tím o ochranu a postup na své životní draze.⁴⁸ Jakubec se dokonce nerozpakoval prohlásit, že Konáč „*rád nadbíhal lidem panujícím*“ (Jakubec 1929:596). Nevíme, jestli rád, ale rozhodně to dělal.

Zatím ale není jasné, zda se Konáč opravdu dostal do rytířského stavu, nebo zda byl jen tzv. měšťanem erbovním. V zápisu z jednání sněmu (1526),⁴⁹ který zvolil Ferdinanda Habsburského za českého krále,

vždy komplikované: např. jednolist *Rozmlouvání člověka s Smrtí* se dochoval v jediném exempláři, dnes uloženém v knihovně Národního muzea).

⁴⁶ Nabízí především seznam Konáčových tisků, rozbor jejich typografie a ilustračního aparátu a zamyšlení nad nemalým Konáčovým přínosem pro vývoj českého knihtisku.

⁴⁷ Máme na mysli tak důležité momenty, jako je výběr látek pro překlady, změny v jeho náboženském postoji nebo rozhodnutí o adresátech dedikací.

⁴⁸ Na tom ostatně není nic divného, protože takto po dlouhou dobu jednali všichni spisovatelé, neboť samo autorství nepřinášelo žádný zisk.

⁴⁹ *O porážce krále Ludvíka slavné paměti i o volení jiného krále to jest Ferdinanda Prvního, arciknížete rakouského na sněmu obecném* (z rukopisu knihovny hrabat Schaßgotschu ve Varmbrunnu). Dokument je dostupný na této internetové adrese:

je Mikuláš Konáč uveden jako jeden z poslů, který měl oznámit dobrou zprávu novému králi – v tomto dokumentu se Konáč objevuje jako příslušník městského stavu.⁵⁰ Nicméně v roce 1546, v předmluvě k posmrtnému vydání *Knihy o hořekování*, nazývá vydavatel Bohuslav z Hodějova Konáče „urozeným pánem“.⁵¹ V každém případě je nepochybné, že Konáč dostal erb a šlechtický přídomek, což znamenalo značný společenský vzestup.

Bod třetí je asi nejneprůhlednější, pokud jde o spojitost s literárními anebo tiskařskými počiny, ale zato nám nabízí nepopiratelné svědectví o Konáčově životním úspěchu. Lze říci, že – jak bylo v této době běžné – jeho úřednická kariéra postupuje souběžně s jeho hmotným a společenským vzestupem. V tomto ohledu nelze zapomínat, že Konáč držel své postavení dvorského místosudího velmi dlouho, až do roku 1542, tj. do chvíle, kdy do předpokládaného data jeho smrti zbývaly tři roky. Tento údaj je v rozporu s výše zmíněným obrazem Konáčova stáří jako doby, kdy už ztratil své společenské postavení (Forst 1993:822).⁵²

Dalším prvkem obsaženým ve všech Konáčových životopisech je zmínka o jeho náboženské příslušnosti. Všichni badatelé ho pokládají za příslušníka utrakvismu, většinou starokališnického směru,⁵³ ale neshodují

<http://www.psp.cz/cgi-bin/ascii/eknih/snemy/v010/1526/t001801.htm>

⁵⁰ Nelze však vyloučit možnost, že Ferdinand ho pasoval na rytíře jako odměnu za příznivé poselství.

⁵¹ Pasáž se nachází hned na začátku předmluvy a zní takto: „*Když sem se s boží pomocí z Ingolstatského učení od znamenitě učeného muže mistra Víta Amerpachia šťastně do Čech navrátil, tu sem u Vás, pane strejče můj zvláště milý, viděl a četl spis skládání urozeného pana Mikuláše Konáče z Hodištkova.*“ *Kniha o hořekování* je dostupná v databázi digitalizovaných starých tisků *Manuscriptorium* (www.manuscriptorium.cz).

⁵² Také jeho dobrá hmotná situace na konci života odporuje této hypotéze.

⁵³ Pro větší přehlednost se tady držíme tradičního rozlišování mezi novoutrakvisty (novokališníky) a staroutrakvisty (starokališníky), i když se zdá přijatelnější nové pojmenování nabízené Josefem Mackem – radikální kališníci a konzervativní kališníci (Macek 2001:43). První skupina přijímala nové, radikálnější podněty od německé

se při hodnocení jeho náboženské upřímnosti a horlivosti. Jaroslav Vlček ve svých *Dějínách české literatury* na konci 19. století tvrdil, že „živé jeho svědomí náboženské bylo velmi slabé“ (Vlček 1951:283). Ještě ostřejší je odsudek vyslovený Vojtěchem Měrkou ve studii publikované roku 1915: „*Konáč je povaha plná kompromisů, povaha sama v sobě zlomená, ženoucí se za úspěchem vnějším. Snad mnohé dobré chtěl, ale nikdy nic důkladně a důsledně nedomyslil, nic snad nebylo u něho opravdového. Všechny citů i nálady panující využíval k svému prospěchu hmotnému*“⁵⁴ (Měrka 1915:13). Tobolka ho roku 1927 ve své stati zařazuje ke starokališnickému směru a připisuje mu snahu o návrat do lůna římské církve: „*Mikuláš Konáč byl starokališníkem. Neměl revolučních ani reformních myšlenek. Jak vládnoucí kruhy jeho doby chtěly, aby se křesťanské církve v českém státě omezily jen na katolickou a kališnickou, tak soudil i Mikuláš Konáč. Proto brojil proti všem jiným vyznáním a proti náboženským novotám. Pro různost náboženství nenáviděl Turky, Ariány, České bratry, stoupence Erasma Roterdámského a M. Luthera*“ (Tobolka 1927:2). S Tobolkou v podstatě souhlasí charakteristika, kterou podává Jakubec: „*Nábožensky lhostejný nebyl ani Konáč. Držel se starého základu víry, ke kterému se přiznávali vlažní kališníci. (...) Ve shodě s představiteli církve kališnické bylo i Konáčovým cílem církevním, dosáhnout od církve římské schválení kompaktát a potom spojení kališníků s ní. Proto bojoval proti zásadním*

reformace, kdežto druhá měla v podstatě za hlavní distinktivní znak přijímání z kalicha a nikdy neztratila naději na opětovné sloučení s římskou církví.

⁵⁴ Musíme zde upozornit na to, že Měrka hodnotí utrakvismus celkově negativně (staví se na stranu jednoty bratrské). Tyto náboženské předsudky se projevují při hodnocení Konáčovy literární činnosti (srov. 1.1): „*Konáč je synem své doby, představitelem domírajícího kališnictví vlastní vinou – kompromisem mezi reformací a Římem*“ (Měrka 1915:12)

stranám reformním, které se stavěly takové jednotě na odpor“⁵⁵ (Jakubec 1929: 595).

Tím se dostáváme k poválečným literárněvědným studiím, ve kterých Konáč nabývá poněkud uvědomělejšího náboženského charakteru. V tzv. akademických dějinách české literatury je jenom zmínka o tom, že Konáč patřil k utrakvistům (Hrabák 1959:303), ale u Kopeckého už čteme, že „*při každé příležitosti vyjadřuje své přesvědčení utrakvistické*“ (Kopecký 1962:52) a že je typický představitel utrakvistického měšťanstva (Kopecký 1962:60).⁵⁶ Tato interpretační tendence vrcholí v moderním *Lexikonu české literatury*, kde se uvádí, že „*Konáčovy původní práce a zpracování cizích děl ukazují autora jako upřímného utrakvistu se zjitřeným smyslem pro společenské otázky*“ (Forst 1993:823).

Podle našeho názoru není pochyb o tom, že základní Konáčovo náboženské stanovisko bylo utrakvistické (přesněji řečeno staroutrakvistické), ale v jeho činnosti nalezneme četné prvky, které se s tímto vyznáním zcela neshodují.⁵⁷ Konáč vydal některé Husovy spisy a utrakvistický kancionál Václava Miřinského, ale vedle toho přeložil *Historia bohemica* napsanou papežem, který zrušil kompaktáta, dále

⁵⁵ Znovu máme před sebou achronický obraz (a to platí i pro předchozí Tobolkův citát). Jak uvidíme při rozboru dvou původních Konáčových dialogů, vykazují výraznou změnu, pokud jde o vztah k jednotě bratrské (od původní snášlivosti a chápavosti se přechází k bojovnému odporu).

⁵⁶ Ovšem Kopecký často přiznává nebojovnost a konvenčnost Konáčova utrakvismu (Kopecký 1962:57,80); přesto ho neváhá zařadit do své galerie pokrokových postav (Kopecký 1979 passim).

⁵⁷ Zde musíme podotknout, že jelikož církev pod obojí nevytvořila soustavný dogmatický korpus ani jasnou církevní správu (srov. rozpory mezi dolním konzistořím a dvěma pozvanými Italovými biskupy o vedení církve pod obojí, Macek 2001: 118–138, Hrejsa 1948:165–172), tato vybočení na různé strany byla dosti obvyklá.

*Speculum hebdomale*⁵⁸ od katolického teologa Jacoba de Gruytrode, adaptoval katolické morální dílo od španělského biskupa Rodriga Sáncheze de Arévalo⁵⁹ a vydal latinský traktát o kacířských bludech blízkých tábořskému učení.⁶⁰ Navíc je pravděpodobné, že také přeložil nebo zpracoval *Formicarius* od dominikána Johanna Nidera, kazatele křížové výpravy proti husitům.⁶¹

V následujících podkapitolách se budeme zabývat těmi Konáčovými díly (literárními i tiskařskými), která nám pomohou pochopit jeho náboženský a životní postoj. Soustředíme se proto na ideový obsah těchto děl a necháme stranou jejich literární hodnotu. Zastavíme se také u jednotlivých osobností (adresátů dedikací atd.), které se objevují kolem Konáčových tisků, protože předpokládáme, že obraz prostředí, v němž se literát-tiskař pohyboval, nám přinese podstatnou

⁵⁸ Tedy *Zrcadélko*, vytištěné jako přídavek v tisku *Srdečních knížek*. Předlohu tohoto *Zrcadélka* odhalil Vladislav Dokoupil (Dokoupil 1986:4–5). Kartuziánský teolog Jacobus de Gruytrode byl knězem v klášteře Mons Sion a později v klášteře sv. apoštolů v Liège, kde v roce 1475 zemřel.

⁵⁹ Tento překlad vyšel tiskem u Jana Kosořského po smrti Konáčově, v roce 1547, pod názvem *Kniha o hořekování a nařikání Spravedlivosti, královny a paní všech ctností*. Vydal ho Bohuslav z Hodějova, synovec slavného katolického mecenáše Jana staršího z Hodějova. Kniha o hořekování byla dlouho považována za původní Konáčovo dílo, ale Milan Kopecký zjistil její předlohu – *Speculum vite humane* od Rodriga Sáncheze de Arévalo (Kopecký 1961, Kopecký 1962:159–161, Kopecký 1979)

⁶⁰ Jedná se o spis vydaný po roce 1521 pod názvem *Erronei ac heretici dogmatis circiter annum dominice incarnationis millesimum, quadringentesimum vicesimum in Bohemia exorti postea vero et reprobati, condemnatique, notabiliores ac perniciores hic ponuntur articuli*.

⁶¹ Jde o nedochovaný (a do jisté míry hypotetický) překlad. Ve svém spisu *Rerum boëmicarum ephemeris sive Kalendarium historicum* (1584) cituje Prokop Lupáč z Hlaváčkova nepublikované Konáčovo dílo: „*Item liber titulo Mirmecia, cui Boëmica lingua titulum praefixit Mravištka*“. Literární historici se dlouho domnívali, že Lupáč tím myslel *Knihu o hořekování*, ale Vladislav Dokoupil upozornil na to, že by mohlo jít o překlad Niderova *Formicaria*, „*tedy kniha o mravencích, didaktický spis ve formě rozhovorů, dochovaný v četných rukopisech, třech prvotiskových edicích i větším počtu pozdějších tisků*“ (Dokoupil 1986:181).

informaci o něm. Na závěr se zamyslíme nad důvody, které mohly motivovat ukončení Konáčovy tiskařské činnosti,⁶² a ukážeme, proč neplatí hypotéza, kterou v této souvislosti formuloval profesor Kopecký.

2.3. Poznámky o Konáčově literární a tiskařské tvorbě.

2.3.1. Česká kronika

Je pozoruhodné, že pro svůj první rozsáhlý překladatelský a tiskařský počín si utrakvista Konáč vybral dílo napsané autorem, který později dosáhl papežské tiáry. Než začal Eneáš Sylvius (Enea Silvio Piccolomini)⁶³ svou církevní dráhu, byl proslulým humanistou a uznávaným diplomatem, který měl příležitost setkávat se s významnými představiteli českého kulturního a politického prostředí,⁶⁴ a dokonce jednou navštívil Čechy a rozmlouval s táborskými bohoslovci.⁶⁵ Navíc se také zúčastnil Basilejského koncilu a mohl tam poslouchat projevy husitských vyslanců.

⁶² Jeho literární dráha pokračovala skoro až do jeho smrti: předmluva ke *Knize o hořekování a naříkání Spravedlivosti* je datována 10. února roku 1545.

⁶³ Podrobný Sylviův životopis podal František Šmahel ve své předmluvě k modernímu dvojjazyčnému vydání *České kroniky* (Šmahel 1998:XIII–XXVII). Historik se zde zabývá také významem tohoto Sylviova díla a odkazuje na bohatou literaturu.

⁶⁴ V roce 1442 nastoupil do říšské kanceláře Fridricha III. a tam se seznámil s Kašparem Šlikem a Prokopem z Rabštejna. Znal se též s dvěma českými univerzitními profesory – jedním byl astronom, matematik a lékař Jan Ondřejův, řečený Šindel, druhým Jan Papoušek ze Soběslavi, rektor pražské univerzity. V roce 1451 navštívil Čechy jako účastník delegace Fridricha III. k českému sněmu v Benešově. Tam se setkal s příslušníky katolické a utrakvistické šlechty a – za pomoci tlumočení Prokopa z Rabštejna – hovořil s tehdejší zemským správcem Jiřím z Poděbrad (Šmahel 1998:XXXI–XXXIV)

⁶⁵ Byli to Mikuláš Biskupec, Václav Koranda starší a polský vikleřita Ondřej Gařka (Šmahel 1998:XXXV).

Sylviova *Historia Bohemica*, v níž autor líčil české dějiny od jejich počátků až do své současnosti, se rychle stala velmi oblíbenou četbou⁶⁶ – v Evropě byl rozhodně zájem o zemi divokých kacířů, kteří poráželi křižácké výpravy jednu za druhou. Líčení husitského hnutí zabírá v této kronice velký prostor⁶⁷ a – jak se od stoupence římské církve dalo očekávat – vyznění je silně protihusitské. Při zkoumání Konáčovy produkce se tedy objevuje první velký otazník – proč se kališník (třebaže konzervativní) ujal překladu a vydání spisu velmi protihusitsky zaměřeného? Tento velký rozpor samozřejmě nezůstal nepovšimnutý a česká literární historiografie se pokusila najít vysvětlení a odůvodnění Konáčova počínání. Výklady se mezi sebou znovu velmi liší a nejednou se v nich uplatňují výše zmíněné konfesní (nebo jiné) apriorismy.

⁶⁶ Dochovalo se třicet opisů z 15. století a v době inkunábulí vyšla tiskem třikrát (Řím 1475, Basilej 1489?, Štrasburk 1489) (Šmahel 1998: XLI).

⁶⁷ S husitstvím jsou spojené následující kapitoly: XXXV. *De perfida secta Hussitarum et damnatis articulis professionis illius*; XXXVI. *De Iohanne Hus et Hieronymo haeresiarchis in Constantiensi concilio ignis traditis*; XXXVIII. *De Iohanne Zischa, haereticorum Hustiarum capitaneo, in armis strenuissimo ac victoriosissimo*; XL. *De civitate Thabor et extrucone eius fratribusque Thaboritis*; XLI. *De Adamitis haereticis*; XLII. *Quomodo Sigismundus Bohemiam ingressus coronam regni acceperit minusque feliciter pugnaverit*; XLIII. *De Orebitis haereticis*; XLIV. *De multis proeliis et victoriis Iohannis Zischae*; XLV. *De Iohane Rochezana, presbytero haeretico*; XLVI. *De morte Iohannis Zischae*; XLVII. *De orphanis haereticis, qui se post mortem Zischae separaverunt a Thaboritis*; XLVIII. *De expeditione in Bohemiam contra haereticos et rebelles per Martinum papam quintum instituta et de infelici pugna contra eosdem*; XLIX. *De inchoatione Basiliensis concilii et vocatione Bohemorum ad ipsum concilium, ut fidei suae rationem redderent*; L. *Oratio Iuliani cardinalis ad Bohemorum legatos responsivaque eorundem*; LI. *De victoria Bohemorum fidelium et debellatione mortisque Procopii ac aliorum haereticorum*. Tento dlouhý seznam uvádíme, aby bylo jasné, jak velký rozsah zaujímá v Sylviově kronice protihusitská látka (už pouhé názvy kapitol mnoho napovídají o protihusitském zaměření díla), což by mělo odradit od této kroniky každého příslušníka církve podobojí.

Jaroslav Vlček se při rozboru Konáčovy literární a překladatelské činnosti u *České kroniky* dlouho nezdržuje a příliš se nezabývá ani rozporem mezi náboženským vyznáním autora a náboženským vyznáním překladatele-vydavatele⁶⁸ (Vlček 1951:283–284). Jakubec nad zmíněnou otázkou na rozdíl od Vlčka uvažoval a dospěl k názoru, že Konáč měl slabý historický přehled, a proto se mu Sylvioův přístup nezdál nepřijatelný: „Již výběrem Sylviova díla se Konáč osvědčil, že je vzdálen onoho sebevědomého historického smýšlení, jaké se jeví u současných náčelných novokališníků humanistů.“⁶⁹ Kališník Konáč poznával nepřátelské smýšlení Sylviovo k národu českému, ale nevymanil se z jeho nazírání na českou minulost, zejména na příčiny a počátky české reformace“ (Jakubec 1929:595). Tato interpretace se bez velkých změn dostala i do tzv. akademických dějin: „Volba díla, reformační tradici nepřátelského, je dokladem ideové nejasnosti u tehdejších utrakvistů, k nimž Konáč patřil“ (Hrabák 1959:303). Podobné vysvětlení nacházíme u historika náboženství Ferdinanda Hrejsy: „Vědomí podobojího a pochopení husitství v knize ani u Konáče není. Konáč se dal vésti jen zájmem obchodním jako majitel tiskárny“ (Hrejsa 1948:181). Zajímavé je, že vedle nepochopení nebo neznalosti husitské tradice uvádí Hrejsa další faktor, který mohl vést Konáče k tomu, že vytiskl a vydal *Českou*

⁶⁸ Nicméně poznamenává, že Konáč „přesvědčení své náboženské i národní do té míry dovedl podříditi módnímu humanismu, že předložil a vydal např. i knihu tak nebezpečnou, jako byla Eneášova Česká kronika“ (Vlček 1951:283). Vlček věnuje České kronice jenom dva odstavce, z nichž druhý v podstatě tvoří dva citáty z Konáčova překladu a jeden (pro srovnání) z Húskovy verze. Sylviovu kroniku před Konáčem totiž na žádost panů Doneše a Beneše z Boskovic a z Černé Hory přeložil brněnský kanovník Jan Húska. Tento překlad, sepsaný v roce 1487, nevyšel tiskem a neměl žádný vliv na Konáčovo zpracování, protože Konáč ho určitě neznal.

⁶⁹ Jakubec (jako mnoho dalších literárních badatelů) očividně stojí na straně radikálnější reformace. Znovu se tak setkáváme s uplatněním náboženských kritérií při hodnocení literárního díla.

kroniku, totiž komerční zájem. Jak vyplývá z našeho předchozího výkladu, souhlasíme s tím, že při výběru Sylviova díla musel hrát důležitou roli komerční vydavatelský zájem, navíc se ale také domníváme, že není nutné u Konáče předpokládat neznalost husitství a jeho odkazu v utrakvistickém vyznání ani nezájem o ně.⁷⁰

My se domníváme, že Konáč, který ve svém veršovaném úvodu odůvodňuje začátek husitského povstání touhou po bohatství církevních činitelů, musel vědět, že s Piem II. přepych a nepotismus papežského dvora dosáhly vrcholu. Stejně musel mít povědomí o tom, že to byl právě Pius II., kdo zrušil platnost kompaktát a razantně odmítal jakékoliv jednání s českými kacíři, čímž oddaloval sloučení církve pod obojí s římskou církví, po němž konzervativní kališníci jako Konáč tolik toužili.

Uvedme nyní svědectví o reputaci, kterou měl Sylvius-Pius mezi českými utrakvisty. Náhled do *Manualníku* administrátora Václava Korandy ml., vydaného Josefem Truhlářem, nám poskytne zajímavý materiál. V jednom z dokumentů obsažených v tomto *Manualníku* se při

⁷⁰ Nesmíme zapomenout na to, že Konáč vydal jako první *Dvanáct článků víry* od Jana Husa a další Husovy a Rokycanovy spisy. Navíc napsal dva původní dialogy o náboženství a náboženská tematika je v jeho tiskařské a překladatelské produkci vůbec hojně zastoupena. Fakt, že v sapfických strofách, kterými uvádí svůj překlad Sylviovy kroniky, Konáč neprojevil velkou znalost začátku husitského reformačního hnutí, neznamená *automaticky*, že tu znalost neměl. Větší ponor do vývoje a důvodů vzniku husitství v těchto úvodních verších by byl v rozporu s textem, který se rozhodl přeložit a vytisknout v naději, že náklad rychle vyprodá. Jak jsme se už zmínili, Sylviova kronika byla prvním rozsáhlým tiskem, který vyšel z Konáčovy officíny, což znamenalo větší investice a v důsledku toho větší finanční riziko (je pravděpodobné, že Konáč byl u tohoto tisku sám sobě nakladatelem). Ostatně o dobrém prodeji toho tisku svědčí reedice, kterou vydal Veleslavín v roce 1585. Veleslavín znovu přeložil latinský originál, vložil do Sylviova textu chronologicky odpovídající pasáže z *Kroniky* Martina Kuthena (často se mylně nebo nepřesně tvrdí, že vydal obě kroniky společně) a výsledek vytiskl pod názvem *Kroniky dvě o založení Země české a prvních obyvatelích jejích, též o knížatech a králích českých i jejích činech*.

výčtu neřestí jednotlivých papežů Pius dostává na přední místa žebříčku: „Potom jaký byl Pius? Že smilník nečistý, o němž vie země Rakúská, Korytanská i Vlaská, ano i jeho Rethorica to okazuje“ (Truhlář 1888:70). Pozemské bohatství papežské kurie za Pia II. bylo pro představitele kališnické církve naprosto nepřijatelné: „Ano když pan Zdeněk Kostka byl v Římě v poselství od krále Jiřího slavné paměti, tehdáž Pius papež měl XXIV kardináluova a najposlednější měl na padesát koní u svého dvora, jiný sto, jiný 150, jiný 200, jiný 300, a přední měl puol čtvrtá sta, tak že počteno bylo s papežovými na dva tisíce“⁷¹ (Truhlář 1888:80). Ale podobné názory na Sylvia lze najít i jinde než u řádných představitelů kališnické církve. Hrejsa například poznamenává, že mistr Václav Písecký si stěžoval na Sylvia, protože „svojí Historií Čech natrousil o

⁷¹ Tento i předchozí citát jsou převzaty ze spisu s názvem *Odpověď na matrykát bosákuov anno 1496 post pascha* (Truhlář uvádí, že tento matrykát, adresovaný panu Půtovi z Lichtenburka a zapsaný v klementinském rukopisu XI. E. 1. fol. 231, byl pravděpodobně napsán Janem Vodňanským) (Truhlář 1888:IX). Podle Truhláře nebyl autorem této odpovědi sám Koranda; odpověď byla podle něj společně napsána a zaslána mistry z konsistoře, a proto tím spíš reprezentuje názor církve pod obojí na Pia II. V dalším textu obsaženém v *Manualníku* (tentokrát napsaném nejspíše samotným Korandou) nacházíme vážnější zmínku o Piovi II., konkrétně o zrušení platnosti kompaktát: „Tandem Georgius rex felicis memorie regni et regnicolarum cupiens honorem legatos magnis cum impensis misit Romam, Pio papa sedem dirigente, ut compactata, quemadmodum premissum est, ducantur ad complementum et executionem. Deinde nostri regis serenissimi Wladislai ad legatos Ungariam triplex facta est legacio. Quid secutum ex omnibus? Pius papa revocavit compactata, legati nullius valoris compactata asseverant. Ecce aperte patere potest cuique consideranti non per hos, qui comunicant sub alterutra specie, quicquam deficefre. Que etenim pacis sunt, sectantur, que compactatis firmata, inquirunt, nec impendiis nec laboribus ignoscentes. Deficit vero parti adverse emulos (sic), qui Bohemos falso criminantur, qui compactata sigillis magnatorum tam spiritualium quam secularium nichillipendunt, corrumpunt et lacesunt, et qui nunc per fraudem nunc per vim a civitativus, opidis, villis sacerdotes, ne in ecclesiis parochialibus populo ministrent ad salutem, excluserunt“ (Truhlář 1888:154–155). Text má název *Contra adversarios compactata non servantes* a podle Truhláře je to nedokončený traktát nebo náčrtek traktátu. Datují ho v pozdějších letech Vladislavovy vlády (Truhlář 1888:XIX), tj. v době, kdy Konáč vytiskl *Českou kroniku*.

*Češích mnoho lží a zavinil, že o Češích je v Itálii zlá pověst, že jsou křesťany jen podle jména“*⁷² (Hrejsa 1948:181). A mohli bychom uvést i mnoho dalších svědectví o tom, že v utrakvistických kruzích byl Sylvius známý spíše jako odpůrce strany podobojí a příklad všech hříchů katolické kurie než jako kultivovaný spisovatel a humanista. To podle našeho názoru dokazuje, že takový kulturní (a náboženský)⁷³ činitel, jako byl Konáč, musel vědět, jakou pověst Sylvius má, a proto by se chvála, kterou vyjádřil v úvodních sapfických strofách („*Eneas, Sylvius řečený, slavný muž v ten čas, a velmie učený*“), mohla číst také jako alibistické odůvodnění jeho překladatelského a vydavatelského činu.

První rozsáhlejší pokus vysvětlit Konáčovu motivaci při vydávání *České kroniky* byl učiněn Milanem Kopeckým (Kopecký 1962:87–89, Kopecký 1979:53–54), který potřeboval najít nějaké odůvodnění, které by zapadlo do jeho celkové interpretace Mikuláše Konáče jako pokrokové osobnosti.⁷⁴ Aby čtenáře předem trochu připravil a aby Konáčův čin nevypadal už na první pohled tak negativně, Kopecký provádí neuvěřitelný pokus pokroutit význam Silviovy kroniky: „*Sylvia zaujaly dějiny národa, který si před nedlouhou dobou získal úctu (!) ostatních evropských národů pro odvahu, s jakou řešil palčivé otázky náboženské a sociální (!). Proto se Sylvius rozhodl vypsát českou historii*“ (Kopecký 1962:85, vykřičníky naše). Vypadá to, že Kopecký asi zapomněl na čtyři křížácké výpravy, které ostatní národy Evropy

⁷² Kritika Václava Píseckého je dokonce přímo namířena proti *Historia bohémica*.

⁷³ Máme na mysli skutečnost, že jako tiskař stejně jako spisovatel a překladatel Konáč mnohokrát zasáhl do náboženských otázek své doby (srov. pozn. 70).

⁷⁴ Jak jsme se už zmínili, v Kopeckého koncepci je pokrokové to, co podporuje demokratizaci a laicizaci. Do toho schématu tedy nepatří (alespoň jako hlavní faktor) ekonomická motivace, kterou by z čistě marxistického hlediska šlo pokládat za pokrokový rys tehdejšího rostoucího měšťanstva. Mimochodem, tento příklad ledacos říká o nedůslednosti a nesoustavnosti uplatňování marxistických principů i u marxisticky orientované české literární historie.

uctivě poslaly do Čech. Domníváme se, že tendenčnost Kopeckého tvrzení je tak jasná, že není nutné přinášet svědectví o reputaci českého národa v Evropě po husitských válkách.⁷⁵

Po této předehře nabízí Kopecký své vysvětlení, proč se Konáček rozhodl přeložit a vydat toto dílo. Uznává, že komerční faktor mohl hrát důležitou roli, ale hned vzápětí se pokouší o interpretaci, v níž by peněžní záležitosti nepošpinily dobré jméno českého národního humanisty. Podle jeho názoru neměl Konáček vlastně na výběr, protože chtěl vydat kroniku, která by v úplnosti vykládala české dějiny:⁷⁶ „*Po které kronice měl tehdy sáhnout? Mimo Sylviovu všechny ostatní, ať latinské, nebo české, vyprávěly jen část české historie, a Konáčovi a jeho publiku šlo o vypsání celých českých dějin, zvláště o zpracování slavné doby nedávno minulé, doby husitské*“ (Kopecký 1962:87–88). To by znamenalo, že Konáček si vybral protihusitské dílo, aby slavně vyprávěl o husitské době, což je přinejmenším velmi paradoxní. Ostatně o pár řádek níže profesor Kopecký přiznává, že Konáček „*překládá dílo vlašského kardinála a pozdějšího papeže, které tolik poškodilo husitskou tradici*“ (Kopecký 1962:88). A nakonec se marně pokouší o vymazání vnitřních rozporů své

⁷⁵ Nemůžeme ale odolat pokušení a uvedeme alespoň projev uctivosti vůči českému národu, který Sylvius uvádí hned v první kapitole své kroniky: „*Plebs toto regno bibula et ventri dedita superstitionumque sequax et avida novitatum. Quotiens Cretense vinum caupones venale proponunt, invenies complures, qui iuramento adacti nunquam cellam vinariam egredientur, nisi exhausto dolio. Idem efficiunt in selectis ex Italia vinis. Qui paulo excellunt atque inter plebem nobilitatemque medii sunt, audaces, versuti, ingenio vario, lingua praecipiti, rapinarum avidi et quibus nihil satis esse possit*“ (Martínková–Hadravová–Matl 1998:12)

⁷⁶ I když ji necituje, podnět pro tuto interpretaci našel Kopecký pravděpodobně v této pasáži Konáčovy předmluvy: „*Nebť nad České kráľovstvie ve vsť Evropě (jakož kronikári pravi) žádného nenie, v ktorémž by tak divná proměňovanie časuo týchto byla, kterýchž kronika tato dostatečně dotýče. Neb od pojitie národu českého vsecka kniežata, krále, vsecky boje štěstně i nešťastně provedené a zvláště za času ciesaře Sigmunda a Jana Žižky (kteréhož mnozie Božím bičem býti pravi) ukrutné války i okolnie země připomienaje vypisuje.*“

interpretace velmi neadekvátním přirovnáním: „*Jako italským i jiným humanistům, kteří byli věřícími katolíky a mnohdy vysokými církevními hodnostáři, nevadilo, že vydávají, resp. překládají díla antických autorů, kteří byli pohany, tak nevádí utrakvistovi Konáčovi, že překládá dílo vysoce postaveného katolického kněze s vyhraněnou katolickou tendencí. V obou analogických případech lákal humanisty brilantní styl předloh*“⁷⁷ (Kopecký 1962:88). Velice nás překvapuje, že u specialisty na středověkou a renesanční literaturu nacházíme tak nepřipustnou analogii. Když humanisté vydávali a překládali antickou literaturu, křesťanský svět už dávno přijal a adaptoval antickou pohanskou kulturu (Platóna a Vergilia v díle sv. Augustina, Aristotela v díle sv. Tomáše Akvinského atd.).⁷⁸ Už ve středověku nebyli antičtí autoři vnímáni jako náboženští protivníci, nýbrž jako nevyčerpatelný pramen teologických a morálních podnětů.⁷⁹ Naproti tomu v utrakvistické církvi byli katoličtí vysocí hodnostáři považováni takřka za náměstky Antikrista. Zkrátka Kopeckého interpretace je plná rozporů a je, podle našeho názoru, nepřijatelná.⁸⁰

⁷⁷ Aby byl náš rozbor úplný, musíme dodat, že jako další Konáčovu motivaci pro vydání Sylviovy kroniky uvádí Kopecký stylovou impozantnost předlohy (Kopecký 1962:88, Kopecký 1979:53). Na druhé straně zároveň přiznává, že jazyk tohoto překladu není příliš vyspělý (Kopecký 1962:95–97) a vůbec že Konáč nebyl pečlivý překladatel ani vysoký stylista (Kopecký 1962 passim). V Kopeckého interpretaci tak znovu nacházíme vnitřní rozpory, které ji činí nevěrohodnou.

⁷⁸ O recepci antiky v křesťanství Floss 1990, Nechutová 1990.

⁷⁹ A samozřejmě také jako zdroj vědeckých poznatků (botanických, lékařských, historických, technických atd.).

⁸⁰ Tato interpretace, kterou Kopecký uvádí v *Literárním díle Mikuláše Konáče z Hodiškova* (Kopecký 1962:84–95), se dostala takřka beze změn (často dokonce v totožné formulaci) do jeho studie *Pokrokové tendence v české literatuře od konce husitství do Bílé hory* (Kopecký 1979:53–54). Ještě o krok dále jde po téže cestě modernější *Lexikon české literatury*, kde se tvrdí, že svým překladem *České kroniky* chtěl Konáč „*korigovat autorovo protihusitské stanovisko*“. (Forst 1993:823) O tom, že

Dále se Kopecký zabývá změnami a úpravami, které Konáč ve svém překladu Sylviova díla provedl. Kopeckým uváděné změny (zejména vypouštění hanlivých výrazů adresovaných husitské straně) mají vytvořit iluzi, že překladatel látku důkladně zpracoval, aby odstranil protihusitské ladění. Nicméně srovnání překladu s originálem nám ukazuje, že tato představa má ke skutečnosti daleko.⁸¹ Dlouhá část latinského originálu, která vypravuje o Husově vystoupení, o jeho odsouzení Basilejským koncilem a o následných husitských válkách má ostře protihusitský charakter, jehož neutralizace by vyžadovala hluboké a důkladné zpracování. Konáč se však spokojil s několika kosmetickými úpravami provedenými takřka automaticky, bez dalšího zásahu do významu textu.⁸² Hlavní změny spočívají v odstranění pejorativních slov při popisu Jana Husa a jeho příznivců,⁸³ ale protihusitsky zaměřené dlouhé pasáže (věty, odstavce, kapitoly) často zůstávají nedotčené. Například na konci 38. kapitoly Konáč promění *kacíře* a *husity* v *nepřátele* a vypouští část věty (*in Praga aucta haereticorum colluviae*), ale jinak nechává bez větších změn protihusitsky laděné vyprávění: „*V mostu aby svoboda tudy jiti nepřítelóm nebyla, dřevených věží nadělala. Ale oni všudy po Královstvie kláštery hubili, trápili lidi, tyto hrozí*

je takové tvrzení mylné, jednoznačně svědčí povrchnost a nesoustavnost Konáčových úprav, které ukážeme níže.

⁸¹ Exemplář *České kroniky* nám laskavě půjčila Strahovská knihovna.

⁸² Jasně to viděl Jakubec: „*Český překladatel otesával jen nejprůkřejší odsudky Sylviovy, které se mu zdály pro Čechy potupné*“ (Jakubec 1929:595).

⁸³ Toto odstranění je například provedeno ve všech názvech kapitol, které se urážlivě dotýkají husitské strany: XXXV. *De perfida secta Hussitarum et damnatis articulis professionis illius – O mistru Janu Husovi a artikuliach české strany*; XXXVI. *De Iohanne Hus et Hieronymo haeresiarchis in Constantiensi concilio igni traditis – O Janovi Husovi a Jheronymovi v konstanském sniemu upálených*; atd. Zajímavější je úprava názvu kapitoly, která popisuje bitvu u Lipan: LI. *De victoria Bohemorum fidelium et debellacione morteque Procopii ac aliorum haereticorum – O vietězstvie Čechuo německé strany a poraženie i o smrti Prokopa a jiných bratří*.

*strašili, jiné pěkně namlúvali. Nové Město svým lidem naplnili, ve dne i noci se radili, kterými by obyčejí své vuole dojítí mohli. S kterýmiž se Petr Štermberský potkav, rovné bitvy boj vedl. Most potom v moci nepřátel učiněn byl. Menšieho Města pražského obyvatelé na Hradčany se brali a odtud obracujíce se udatnými srdci bojovali.*⁸⁴ Z mnoha dalších příkladů můžeme uvést pasáž z 44. kapitoly, kde podle latinského originálu Konáč popisuje Žižkovo počínání způsobem, který je v rozporu s chválou věnovanou husitskému vojevůdci v úvodních sapfických slokách:⁸⁵ „*Pozdvižen jsa tiem vítězstvím Žižka zpupněji den ode dne činil, kostely všudy hubil, kteříž ostali, knězi římské strany ukrutně trápil, zemanóm škodu učinil, městóm také daně vkládal, Pražan (sic) kteříž odpírali jeho panování, předměstí a vsi pálil.*“⁸⁶

Jak je z předchozích příkladů patrné, Konáč si s úpravou a přeformulováním Sylviova textu nedal takovou práci, aby byl úplně odstraněn jeho silně prokatolický a protihusitský charakter. Jeho

⁸⁴ Latinský originál zní takto: „...ponti Multaviae, ne transitu illac esset haereticis, ligneas turres ac ianuas adjecit. At illi passim per regnum conventus agitare, sollicitare populos, hos minis terrere, illos blanditis allicere, implere Novam Civitatem suis hominibus, dies noctesque consultare, quibus modum summam sibi rerum acquirerent. Cum quibus Petrus Sterembergus apud Insulam Benedicti confligens aequo Marte proelium diremit. In Praga aucta haereticorum colluviae pro ponte pugnatum multisque utrinque cadentibus pons denique in potestatem Hussitarum factus et pars declivior Pragae Minoris. Fideles in altiore parte receperunt atque inde conversi acerbis animis instauravere certamen.“ (Martínková–Hadravová–Matl 1998:110)

⁸⁵ Tato chvála Jana Žižky se nachází v předposlední sloce v úvodu: „*Kterak Jan Žižka, ačkoli jsa slepý, / kniežata riešska, jiné Němce cepy / také nabrával, ciesaře přemáhal, / z země vyhnával.*“

⁸⁶ Sylviovi originál říká: „*Elatus ea victoria Zischa insolentius in dies agere, ecclesias passim delere, si quae restabant, sacerdotes, qui more maiorum sacra peragerent, crudeliter persequi, nobilibus infensus esse, civitatibus gravia imperare tributa, Pragensem, qui detrectarunt imperium, vicos ac villas incendere.*“

povrchní a mechanické úpravy⁸⁷ bývají v moderních literárních studiích často vyzdvihovány a přeceňovány, aby tento tiskařský a překladatelský čin nebyl v rozporu s obrazem Mikuláše Konáče jako uvědomělého utrakvisty. My se ale domníváme, že hlavní motivací pro vydání *České kroniky* byla motivace komerční, tj. nakladatelská a tiskařská. Konáč tušil, že české čtenářstvo by mělo zájem o dílo, které by vykládalo české dějiny, a rozhodl se pro svůj první velký tiskařsko-nakladatelský podnik použít Sylviovu kroniku, protože ta už byla hotovým produktem, který mohl rychle sloužit tomuto cíli. Skutečnost, že náboženské zaměření této kroniky bylo katolické a protihusitské, mu tolik nevadilo, takže se spokojil s pouhým odstraněním hanlivých výrazů, které by mohly urazit jeho čtenářstvo.⁸⁸

Na konci této kapitoly věnované *České kronice* bychom rádi upozornili na jeden moment Kopeckého rozboru tohoto překladu (a obecně vlastně všech Konáčových překladů). Brněnský profesor tvrdí, že Konáč svými překlady aktualizoval⁸⁹ obsah své předlohy (s tím samozřejmě souhlasíme), ale velmi často pouští ze zřetele, že Konáčova činnost byla jenom překladatelská,⁹⁰ a připisuje mu myšlenky patřící autorovi předlohy. Toto připisování autorových myšlenek překladateli navíc není náhodné: objevuje se vždy u těch argumentů a přístupů, které

⁸⁷ O mechaničnosti provedení těchto změn svědčí mj. následující příklad, ve kterém Konáč upravuje první část konstrukce, zatímco druhou část překládá doslovně: „*Jan Žižka ... pilen jsa Husova učenie a lúpeží žádostiv*“ (latinský originál: „*Johannes Zischa ...infectus Hussitarum veneno et rapinarum avidus*“).

⁸⁸ Většina literárních historiků vysvětluje tyto změny z autorské (resp. překladatelské) perspektivy. My se naopak domníváme, že rozhodujícím faktorem je tady čtenář, a ne tiskař-překladatel (kdyby byl Sylviův postoj opravdu urážel Konáčovo náboženské smýšlení, nebyl by se rozhodl jeho dílo přeložit a tisknout). Konáč věděl, že jeho publikum tvoří především utrakvistické měšťanstvo, a proto narychlo odstranil a změnil výrazy, které by se mohly dotknout jeho náboženské citlivosti.

⁸⁹ Používáme tento termín ve významu běžném v strukturalistické literární teorii.

⁹⁰ Mohli bychom dodat, že Konáč se navíc většinou úzkostlivě držel originálu.

lze podle Kopeckého hodnotového systému považovat za pokrokové. Abychom to ukázali na konkrétním příkladu, dovolíme si uvést delší citát z jeho knihy *Pokrokové tendence v české literatuře od konce husitství do Bílé hory*, kde se také zabývá Českou kronikou: „Kronika nevypisovala pouze historii centra, ale v 13. kapitole poutavě vyprávěla i o Moravě a zaznamenávala pověst o jejím králi Svatoplukovi, který část života prožil jako poustevník. Uvedená kapitola byla významná také tím, že v její závěrečné části bylo formulováno právo každého národa na uctívání boha vlastním jazykem. Kronika se tím začleňovala do celé linie literárních projevů s touž závažnou pokrokovou myšlenkou odmítající rozdíly mezi duchovními a laiky, do linie, na jejímž počátku stojí staroslovenský Proglas a kam patří mj. předmluva Štítného k tzv. kodexu klementinskému, dílo Husovo a celý kulturní program husitství“ (Kopecký 1979:54). V této pasáži Kopecký začíná u Sylvia, ale *mutatis mutandis* končí u Konáče a zamlčuje přitom, že celá ta „závažná pokroková myšlenka“ je obsažena už v předloze a že v tomto případě (jako obvykle) k ní český překladatel nedodal nic svého. Abychom naše tvrzení podepřeli, stačí porovnat překlad s originálem. Konáčovo líčení toho, jak Cyril dostal schválení pro slovanskou bohoslužbu, zní opravdu poutavě: „Praví když Crha v Římě byl, že jest římského biskupa prosil, aby slovanského jazyku národu toho lidu, kterýž pokřtil službu boží čině užívati mohl. A kterúžto věc, když svatem sněmě se hadrovali a bylo nemálo odporcuo, slyšan jest hlas jakžto z nebe v tato slova učiněný: 'Všeliký duch chval Hospodina a každý jazyk vyznávaj jeho.' A z toho dáno jest Crhovi povolenie.“ Ale když se díváme do *Historia bohemica*, zjišťujeme, že myšlenka i formulace patří stoprocentně Sylviovi: „*Ferunt Cyrillum, cum Romae ageret, Romano pontifici supplicasse, ut Sclavorum lingua eius gentis hominibus, quam baptizaverat, rem divinam faciens uti*

*posset. De qua re cum in sacro senatu disceptaretur essentque non pauci contradictores, auditam vocem tanquam de caelo in haec verba missam 'omnis spiritus laudet Dominum et omnis lingua confiteatur ei'. Indeque datum Cyrillo indultum“*⁹¹ (Martínková–Hadravová–Matl 1998:42).

Vrátíme-li se po tomto srovnání k původní Kopeckého reflexi, musíme vyvodit závěr, že to není Konáč, ale Sylvius, kdo pokračuje v linii, která vede od Proglasu až k Husovi a Štítnému. Avšak postavit budoucího římského papeže na ideové a teologické rovině vedle českých reformátorů je samozřejmě čirý nesmysl. Sylvius prostě zpracoval tuto Cyrilovou historii podle starších českých kronik a legend a Konáč ji doslova přeložil, když se k ní dostal.⁹² Kopecký z toho vybudoval velký nacionalistický obraz a tiše ukryl prostou mašinérii, která se pod ním skrývala.⁹³

⁹¹ Konáčův překlad je tak doslovný, že občas hřeší proti češtině: „*hlas v tato slova učiněný*“ (= „*vocem in haec verba missam*“).

⁹² Dalším nesmyslem by bylo tvrdit, že Konáč přeložil celou kroniku kvůli této historii, která nezabírá víc než pět řádek.

⁹³ Velmi podobně jedná Kopecký při rozboru pasáže v doslovu ke *Kronice o Cimonovi hlúpém*, kterou Konáč přeložil z Beroaldova zpracování Bocacciova *Decameronu*. Podle Kopeckého táto pasáž „*obsahuje teoretické zdůvodnění překladové práce na renesančních tématech*“, tj. obhajuje právo psát a překládat eroticky laděné historie (Kopecký 1979:70). Přitom už ve 20. letech Reinhold Trautmann zjistil, že tato pasáž není původně Konáčova – převzal ji z práce jmenovaného humanisty Filipa Beroalda (Trautmann 1925:5). Kopeckého nadšení nad obhajováním zmiňovaného práva je stejně velké, jako tomu bylo u analyzovaného fragmentu z *České kroniky*. Musíme ale zdůraznit, že na tomto místě Kopecký původ domnělé Konáčovy myšlenky netají: „*To byla myšlenka odvážná v naší společenské situaci počátku 16. století a na Konáčově statečnosti neubírá nic fakt, že se schoval za humanistickou autoritu, již byl Beroaldus, z jehož 'Oratio habita in principio enarrationis Propertiii, continens laudes amoris' onu obrannou pasáž záměrně vybral*“ (Kopecký 1979:70).

2.3.2. Dialogy o náboženství

Konáč vytiskl tři dialogy s náboženskou tematikou, z nichž dva jsou původní a třetí je překladem latinského nedochovaného díla. V roce 1511 vydal Konáč své *Rozmlúvanie o viera ne méně užitečné jako kratochvilné, v kterémžto Římenín, Čech, Pikhart a mudřec společně rozmlouvají*,⁹⁴ v roce 1515 vytiskl původní *Dialogus, v kterémž Čech s Pikhartem rozmluvá, že sú Bratři Valdenští všetečně a škodlivě od obú stran oddělili* a překlad dialogu domažlického kněze Jana Stanislaida pod názvem *O klanění velebné svátosti oltářní proti pikhartským bludóm*.⁹⁵

⁹⁴ Římenín je označení pro příslušníka katolické církve, Čech je příslušník církve podobojí a Pikhart je člen jednoty bratrské.

⁹⁵ Není zatím jasné, v jakém pořadí Konáč tato dvě díla vytiskl. Ve svém chronologickém seznamu (Tobolka 1927:5) uvádí Tobolka jako první Stanislaidův dialog, pravděpodobně proto, že v tomto pořadí se tyto dva spisy objevují v strahovském konvolutu Konáčových tisků. Kopecký s ním souhlasí, protože podle jeho názoru Konáčův dialog vychází z problematiky Stanislaidova dialogu a místy předpokládá jeho znalost (Kopecký 1962:53). Naproti tomu Amedeo Molnár se domnívá, že spis *O klanění velebné svátosti oltářní* byl vytištěn po *Dialogu*: „Vydavatel chtěl překladem Stanislaida nejspíše ukázat, že i jiní autoři užili formy dialogu k útoku proti Bratrům, a postavit tak dodatečně i své *Rozmlúvanie o viera* do příznivějšího světla jak v očích konzervativní utrakvistické veřejnosti, tak zejména v očích nositelů moci“ (Molnár 1961:50). V našem výkladu (vycházejícím v hlavních rysech z Molnárovy stati) není pořadí důležité, významné je však to, že Konáč vytiskl oba dialogy v krátkém časovém úseku. Mimochodem, krátký byl rovněž časový odstup mezi Molnárovým článkem (Molnár 1961) a Kopeckého monografií o Konáčovi (Kopecký 1962). Na první pohled se zdá, že Kopecký Molnárovu práci (vytištěnou v nepříliš dostupné *Theologické příloze Křesťanské revue*) neznal, protože ji necituje v bibliografii, a dokonce si stěžuje na nezáměr badatelů zabývajících se dějinami bratrské církve o Konáčovy dialogy (Kopecký 1962:50). Nicméně některé Kopeckého formulace podezřele připomínají formulace Molnárovy: „Je-li Lorek (v Stanislaidově dialogu, pozn. naše) *historickou osobností, je logické, že by jí měl být také Ulixes*“ (Kopecký 1962:54); „Je-li Lorek postavou historickou, můžeme předpokládat, že také za Ulixem se skrývá postava skutečná“ (Molnár 1961:49). Je tedy možné, že Kopecký Molnárovou stať znal, ale neuvedl ji, protože se velmi protivila jeho vlastnímu výkladu. V závěru jeho monografie se nicméně zdá, jako by narychlo přejímal Molnárovo stanovisko: „Za své odvážné tolerantní stanovisko ve věcech náboženského přesvědčení z r. 1511 byl vězněn a je

Všechna tato díla jsou velmi důležitá pro náš výklad o Konáčově náboženském a ideovém postoji, a proto je v této kapitole rozebereme podrobněji.⁹⁶

Rozmlúvanie začíná autorovou předmluvou, v níž Konáč projevuje velmi tolerantní náboženské stanovisko: „*Ponievadž nic dobrovolnějšiho a nic svobodnějšiho nebylo jako víra a boží služba, nemáloť se tehdy mýlí všickni, kteříž bezděčné služebníky bohu jednati usilují a k víře žalářováním, vypovídáním i krveproléváním nutie, neb jie haněním, za vlasy smýkáním a ukrutným mordováním obraňují*“.⁹⁷ Dále zastává názor, že víra musí být doprovázena skutky a že dobré skutky jsou dokladem dobré víry: „*Poněvadž viera z skutkuo a skutkové z viery pochodí, budú-liť skutkové dobří, dobré viery znamení bude; budú-li*

možné, že překladem Stanislaidova dialogu a vydáním dialogu původního se snažil r. 1515 zahladit své „provinění“ (Kopecký 1962:185).

⁹⁶ Literární historici asi přehlédli fakt, že *Rozmlúvanie* z roku 1511 a *Dialogus* z roku 1515 jsou vedle *Listu Pravdy* jedinými zcela původními díly Mikuláše Konáče (snad kromě mravokárného traktátu o lichvě a několika příležitostných písní). Proto se domníváme, že jsou klíčové pro porozumění Konáčovi jakožto historické postavě i pro jeho literární hodnocení. Nabízejí ostatně také velmi cenný materiál pro dějiny náboženství v Čechách a zejména pro popsání složitého vztahu mezi třemi hlavními vyznáními tohoto období (Amedeo Molnár je asi jediný historik náboženství, který si všiml významu Konáčových dialogů). Lze jenom litovat, že se tyto dialogy zatím nedočkaly moderního kritického vydání. My jsme pro svou práci používali Tobolkovu fototypickou edici *Rozmlúvanie* (Tobolka 1928) a skenovanou verzi strahovského konvolutu uloženou v databázi *Manuscriptorium*.

⁹⁷ Podle Molnára má koncepce víry jako božího daru kořeny v husitství. Snad s jistou tendenčností akcentuje reformační prvek v tomto projevu tolerance, která „*dospívá sdružením dvou myšlenkových okruhů, theologicky reformačního a filosoficky humanistického, sdružením, k jakému mohlo dojít jen na půdě husitské vzdělanosti*“ (Molnár 1961:44). Každopádně nás na tomto místě Molnárovo vysvětlení původu Konáčova irénisma nezajímá tolik jako hlavní teze jeho statí. A tu bychom mohli formulovat takto: jakýchkoli sympatií vůči bratřím a jakéhokoliv smyslu pro snášenlivost, které mohl mít Konáč roku 1511, se rychle zřekl ve prospěch svých společenských a ekonomických ambicí.

nevinní, čistát' a nevinná viera bude.“⁹⁸ Podle Konáče musí být základem víry láska, což ho vede k ještě odvážnějšímu projevu snášenlivosti: „*A pretože poněvadž ta ctnost (láska, pozn. naše) jest grunt viery pravé, máť tehdy od křesťanuo najvieše vážena a obľibovaná býti, majúť se spoločne snášeti, netoliko že křesťané ale také že lidé jsú, majúť ochraňovati, milovati a litoť, od ktoréž lidé slovú, zachovati, ne děliti se, neříkati: 'Já jsem Římenín, já Čech, já Bratr'. Jediného i Otce i Pána máš, jediným během přirozeným na světlo jsi přišel, jediný křest, jediná víra, kteráž na lásce toľiko grunt, jakož povědino, má.*“⁹⁹

V rozmlouvání¹⁰⁰ nejdříve rozprávějí Čech s Římanem a bez problémů se za chvíli domluví, protože chápou, že jejich víry se vzájemně velmi málo liší.¹⁰¹

⁹⁸ Domníváme se, že jde o narážku na mravní počínání členů jednoty bratrské. Už od předmluvy je dílo na straně bratří.

⁹⁹ Podobný projev tolerance (i když ne tak veřejný, protože nevyšel tiskem) nacházíme ve stejné době u dalšího humanisty podobojí. V komentáři k svému překladu Erasmovy *Chvály bláznovství* (1512) Řehoř Hrubý z Jelení píše: „*Já ted' svobodně pravím a vykřikuji, že bych nechtěl všeho světa vzieti, abych řekl, že všickni Mikulášenci, všickni ti bratřie, jímž říkáme pikharti, i jiné roty budú pro bludy své (...) zatracení, poněvadž neviem – aniž mohu věděti – právě a dokonale spuosoľu při tom vuole nebo srdce jich*“ (citujeme podle Pražák 1964:86). Hrejsa dokonce tvrdí, že Hrubý „*není dalek stanoviska bratrského*“ (Hrejsa 1948:182). Tento postoj nebyl každopádně obvyklý, zejména po vydání svatojakubského mandátu z roku 1508. Ale i před mandátem byli příslušníci podobojí proti bratřím velmi zaujati a stále je kaceřovali. Jako příklad může posloužit velký agresivní rozruch, který vyvolalo mezi obyvateli Starého Města pražského slyšení českých bratří (mezi nimiž byl i Lukáš Pražský), plánované na 1. ledna 1504; aby se zabránilo násilným vystoupením, slyšení bylo odvoláno a bratři byli propuštěni a vyhnáni z města (Tomek 1894:201–206).

¹⁰⁰ *Rozmlouvání* je napsané ve verších (většinou osmislabičných s trochejskou tendencí a se sdruženým gramatickým rýmem), ale je vytištěné *in continuo*, což přivedlo Kopeckého k složitému uvažování o literárním vývoji od verše k próze: „*Snad grafická podoba dílka něco málo napovídá o rozrušování tradiční formy, o stírání hranice mezi veršem a prózou*“ (Kopecký 1962:52). Podle našeho názoru lze najít jednodušší vysvětlení: tištění dialogu v klasické veršové podobě by přinejmenším zdvojnásobilo spotřebu papíru, který byl drahý; to by pro Konáče znamenalo větší investice a větší

*„Římenín: Nevím, proč se hadrujeme
a ukrutně mordujeme,
proč k sobě máme nelibost,
proč mezi námi není milost,
poněvadž to dobře viemy.
že se nemnoho dělímy,
tento čas křesťanské víře,
muožem odbyti za rytíře,
kdybychom skutkem plnili,
o čem jsme nynie mluvili.
Čech: Pravě praviš, tovaryši,
chodmež jedné často ke mši,
vstávajíc ráno z postele,
bývájmy rádi v kostele,
a posluchájmy kázání,
nabudemť bez pochybenie,
zde ve světě Boží milosti,
a potom budem v radosti.“*

Potom se objevuje český bratr a žádá, aby se směl také zapojit do rozhovoru. Katolík s ním nechce mluvit, ale utrakvista ho přesvědčí; začínají se tázat českého bratra, proč se bratři oddělili a na čem zakládají svou víru. Bratr se hlásí k prvotní církvi a je hrdý, že trpí pro víru jako první křesťané. Vysvětluje, že základem jeho víry je láska a trpělivost.

riziko, protože by se zdrazil tisk a zkomplikoval prodej celého nákladu. Domníváme se, že jde o typický případ, kdy knihovněda má co říci literární historii.

¹⁰¹ Čecha lze tedy považovat za konzervativního utrakvistu. V této době ještě nemůžeme uvažovat o staroutrakvistech a novoutrakvistech, protože *Rozmlúvanie* bylo napsáno před Lutherovým vystoupením.

Katolík a kališník českého bratra odhánějí a tu se objevuje Mudřec a ptá se, o čem mluvili.

*„Římenín: O viere jsmy rozmlúvali
a vtom sme my dva se srovnali,
ač něco málo se dělímy,
však že dobří jsmy, to viemy,
že do kosteluo chodíme,
a živností svých hledíme.
Ale onen vyštěrbuje,
při viere mnoho mudruje
a s námi se nesrovnává,
neb jakús zpletenú vieru má.“*

Potom Mudřec prosí, aby mu vysvětlili, na čem zakládá Pikhart svou víru. Katolík raději předá slovo utrakvistovi:

*„Římenín: Pověz ty, Čechu milý,
poněvadž on toho pílí.
Jáť jsem mu nemohl rozuměti
i nevím, co pověděti.
Čech: Na lásce vieru zakládá.“*

Čech a Říman jsou velmi překvapeni, když Mudřec vyjadřuje svůj souhlas s Pikhartem:

*„Ne zlét' mi se to věrenie
líbí, by jedné činěnie
bylo skutečné těch ctností,
došelt' by nesmrtedlnosti.“*

Příslušníci církvi pod jednou a podobojí s ním ještě chvíli promlouvají, ale když je jim jasné, že Mudřec víceméně souhlasí s Pikhartem, také ho odhánějí:

*„Čech: Poznali jsme v této míře,
že divně smyslíš při víře,
a mluvíš o spravedlnosti,
jako by na samé dosti
bylo, ktož by chtěl k spasení
a že více třeba není.
Odějdiž s svými rozumy.“*

Avšak Konáč nechává poslední slovo Mudrcovi, který vystupuje jako soudce všech těchto náboženských sporů:

*„Mudřec: Zle jsi mi jistě rozuměl
a křivě by mne bítí chtěl.
Ty věř, jakž chceš koli sobě,
pravímt' ještě v pravdě tobě,
že bez gruntu spravedlnosti,
z kteréž plynú všecky ctnosti
velmi nejistú vieru máš
a na trest křehkú vzpoleháš.
Bez zákona přirozeného
neplníš ani vydaného
Spasitelem Panem Kristem,
srovnáváš se s Antikristem“*

Je dosti překvapující, že utrakvistický literát a tiskař, který před pouhým rokem přeložil a vydal protihusitskou kroniku napsanou pozdějším římským papežem, se teď kloní k opačnému vrcholu českého náboženského trojúhelníku a skládá a vydává dílko, které vyjadřuje sympatie k jednotě bratrské. Musíme připomenout, že když Konáč vytiskl své *Rozmlúvanie*, platil už jakožto zemský zákon svatojakubský mandát z roku 1508, který – necháme-li stranou další ostrá protibratrská

opatření – zakázal vydávání jakékoliv bratrské literatury. Vydání tohoto tisku tedy bylo velmi odvážným krokem, který v napjaté dobové náboženské atmosféře, a nadto ještě v Praze určitě nezůstal nepovšimnutý. Velmi plasticky to vystihl Amadeo Molnár: „*V očích strážců veřejného pořádku musela Konáčova publikace Rozmlúvanie o viere pôsobiť jako provokace*“ (Molnár 1961:47).¹⁰²

V roce 1515, čtyři roky po vydání *Rozmlúvanie*, Konáč napsal a vytiskl dialog se stejnou náboženskou tematikou a s podobnou strukturou (předmluva a rozhovor mezi katolíkem a českým bratrem).¹⁰³ Stačí se podívat na předmluvu (neboli úvodní list) tohoto *Dialogu*,¹⁰⁴ věnovanou králi Vladislavovi,¹⁰⁵ abychom ihned pochopili, že Konáč se svého snášenlivého náboženského stanoviska vzdal: „*Ta nesvornost, najjasnejší králi, a preveliké rozdelení v přeslovútném a nad jiná vznešeném Českém království času nedávného vzniklá, podnes rostúci a rozmnožující se, k čemu je přivedla i den ode dne přivozuje, to Vaše královská Milost netoliko viděti, ale (jakož říkají) rukama hmatati ráčí. Kteréžto nesvornosti nyní podle zdání svorných ne malá příčina jsú (všech jiných tuto nechaje) ti bratří sekty valdenské, kterýmž Pikharté říkají, kteřížto*

¹⁰² Kopeckého rozbořem *Rozmlúvanie* se zabývat nebudeme, protože nepřináší nic podstatného (Kopecký 1962:50–52). Domníváme se, že profesor Kopeckému unikl význam tohoto díla, a proto jsou některá jeho tvrzení dost překvapující: „*Snad Konáč chtěl v mudrcových slovech vyjádřit svou představu o životě (přičemž tato představa byla v soulase s představami jeho vrstvy), snad chtěl do náboženských kategorií vnést světské hodnocení založené na novém vztahu individua ke společnosti, ale ještě to nedovedl přesvědčivě formulovat*“ (Kopecký 1962:51).

¹⁰³ Chybějí tady postavy Římenína a Mudrce. *Dialogus* je vlastně útokem utrakvismu proti jednotě, takže nebylo třeba příslušníka římské církve ani soudce, který by rozhodl o tom, kdo má pravdu. Z formálního hlediska je tu ještě jeden rozdíl – *Dialogus* je napsán v próze.

¹⁰⁴ Musíme jen litovat, že se Molnár – ve svém rozboru tak bystrý – této předmluvě takřka nevěnoval (Molnár 1961:47).

¹⁰⁵ *Rozmlúvanie* naproti tomu neobsahovalo žádnou dedikaci, což je u díla, které podporovalo náboženskou skupinu stojící mimo zákon, pochopitelné.

pod zpuosobem múdrosti v barvě bledé, v širokých reverendách, kterak jsú velmi bláznovstvím, všetečností, neřádem a pokrytstvím zaslepeni, kterak sú velmi pomámeni a daleko zablúdivše, kterak i sami se i království zavozují.“ Tam, kde byla tolerance nebo dokonce sympatie k jednotě, teď nacházíme ostrý útok – Čeští bratři jsou hlavní příčinou nesvornosti a rozdělení v Českém království. Konáč převzal oficiální stanovisko k jednotě, napsal dílo, v němž podporoval *establishment*, a věnoval ho samému králi: „*Kteréhož sprostnú řečí sepsav, těmito jakýmiž takýmiž literami sem i vytiskl a s ním spolu samého (jiného chudý nic nemaje)*“¹⁰⁶ *Vaši královské Milosti oddal, poručil a odkázal, prose pokorně, aby Vaše královská Milost milostivě a dobrotivě přijmouce nedostatky i věku i rozumu mladému přičísti a svú ruku nade mnú před nesvornými držeti, i to znáti ráčila, že mne k tomu sama lítost vlasti, o kterouž se každý z povinnosti a přirozeným právem pečovati a starati má.*“

Ale proč Konáč za tak krátký čas změnil svůj postoj k jednotě bratrské? Odpověď na tuto otázku můžeme najít snad právě v tomto úvodním listu králi Vladislavovi: „*Protoť sem i kroniku od Enea Sylvia o povstalé a vzniklé v Čechách ruoznici právě sepsanú v jazyk přirozený, pokudž sem mohl, přeloživ a vytlačil, aby jiskru nesvornosti a podpal ohňuo podnes nezhasitedlných lid obecný, od pravého vždycky (jakož*

¹⁰⁶ Tuto narážku na vlastní chudobu bychom měli nejspíše chápat jako součást obvyklé *captatio benevolentiae*, ale je také dost dobře možné, že Konáč v této době nebyl v dobré finanční situaci. Svou úspěšnou tiskařskou a úřednickou kariéru má ještě před sebou, a tak můžeme toto věnování (a vůbec celý *Dialogus*) považovat za jeho první záměrný krok na cestě za společenským a hmotným vzestupem. Tento literární topos ostatně Konáč používá také v *Listu Pravdy*: „*Pro kteroužto věc já také jinak Vaší královské Milosti nemoha chudý vděčně poslužiti a tomu Království nad jiná mnohá vyvýšenému prospěti, tento spis a list o Pravdě sem udělal (nebezpečensví, posměchu i všeho jiného se opováživ), vytiskl a Vaší královské Milosti jakžto pánu svému dědičnému Nového léta, jiného nic nemaje, poslal*“ (citujeme podle Kopecký 1971).

*Cicero praví) najvzdálenější, poznaje, svornost, jednotu a řád oblíbiti a přijíti mohl.*¹⁰⁷ *Protoť sem také i ony žertovné a kratochvilné praktiky udělal a pro ně i vězněn byl, aby jednota a řád v zemi vládly, a ruoznice, svávuole, neřád (jakož říkají) s lopaty spadly“.* Většina badatelů interpreтуje tyto „kratochvilné praktiky“ jako narážku na *Rozmlúvanie o viere ne méně užitečné jako kratochvilné* a vyvozuje z toho, že Konáč byl za tento tisk uvězněn na základě svatojakubského mandátu (Kopecký 1962:56, Molnár 1961:47, Forst 1993:823).¹⁰⁸ Konáč tedy píše a tiskne protibratrské dílo,¹⁰⁹ aby tím vymazal skvrnu, kterou se před úřady pošpinil vydáním tisku *Rozmlúvanie*. Podle Amedea Molnára lze motivaci Konáčova náboženského stanoviska najít v jeho „*společenských aspiracích, které ho vedly k opouštění původních pokrokových pozic měšťanských ve prospěch šlechty a jejích feudálních zájmů*“¹¹⁰ (Molnár 1961: 51). A podle běhu pozdějších událostí lze soudit, že tento Konáčův

¹⁰⁷ V této větě (které mimochodem badatelé dosud nevěnovali pozornost) se Konáč snaží vydávat svůj překlad Sylviovy kroniky za počín usilující o svornost a říká, že Sylvius správně popsal různé vzniklé v Čechách (samozřejmě tím myslí husitské války). I když to asi nebyla jeho původní motivace pro vydání České kroniky (srov. 2.3.1), nyní se Konáč staví proti husitským *ruoznicím* a dává Sylviovi za pravdu. Konáč chtěl očividně lichotit nositelům moci.

¹⁰⁸ Poněvadž však stíhání tiskařů za výrobu nelegální náboženské literatury nelze vyloučit už během Ludvíkova panování (a tím spíše po nástupu Ferdinanda I.), je také možné, že Konáč byl uvězněn pro jiný, dnes nedochovaný tisk (snad pranostikální satira či pamflet na veřejnou osobu, jak naznačuje stč. výraz *praktika?*). To ale nic nemění na tom, že Konáč se rokem 1515 postavil na stranu politické a náboženské konformity. Zatím ale nikdo neupozornil na to, že mezi *Rozmlúvaním* a dalším Konáčovým dochovaným tiskem (č. 10, příloha 1) uplynuly tři roky. Pochybujeme, že uvěznění mohlo trvat tak dlouho, ale nabízíme hypotézu, že tato přestávka mohla být spojena s jakýmsi zákazem tiskařské činnosti.

¹⁰⁹ Formálně velmi podobné *Rozmlúvanie*, aby byla souvislost jasná.

¹¹⁰ Také Kopecký upozorňuje na rozdílný postoj u obou dialogů, ale příliš se nezamýšlí nad jeho odůvodněním: „*Konáč se zřejmě tomuto soustavnému oficiálnímu tlaku (Svatojakubský mandát a další protibratrská opatření, poznámka naše) dlouho bránil, ale nakonec se s ním musel ztotožnit a jako tiskař i spisovatel ho dvěma díly podpořil*“ (Kopecký 1962:60).

manévr byl úspěšný. Výsledky na sebe nedaly dlouho čekat – od té doby dostával časté oficiální tiskařské objednávky (1515, 1517, 1522, 1525 dvakrát, 1526), v roce 1516 dostal šlechtický přídomek, roku 1520 byl jmenován dvorským místosudím Království českého a v témže roce si koupil nový dům (U bílého lva), kam přemístil svou tiskárnu.

Vlastní text *Dialogu* je nepřetržitým útokem kališníka na českého bratra, ale často se objevuje i snaha napomoci sblížení církve podobojí s římskou církví: „*Pikhart: Tak na nás ztúha dobíháš a samým nám to připisuješ, že bychom sami tím vinní byli, což se kaceřování dotýče, kterýmž vy Čechové od Římanuo a Němcuo dotýkání býváte, a nelibost neb snad újmu na koruně a nedostatek nemalý trpíte. Čech: A kdo jest tím vinnějším a té potupy větší příčina nežli vaše rota Pikhartská a to od obojí strany nešťastné a škodlivé, všetečné oddělení. Pikhart: Však jste vy se také a prvé nežli my od Římské stolice oddělili a jako odřezali i z té příčiny a proto, a ne pro nás bratří, vás Němci s svým papežem i kaceřují i odřezanky jmenují. Čech: Chybils, bratře, nikdyť jsme se církve nestrhovali a neodřezávali. Aniž toho slušně, užitečně a spravedlivě učiniti muožeme, ale k ní se vždy jako synové k mateři utíkáme a přiznáváme, kdyby nás jedině při tom, což nám Bazilským konciliu půjčila a bulemi upevnila a utvrdila, nechala a zachovala. Jestliže pak přesto který uštečný Němček nerozumný neb mníšek bláznový kaceřuje, s bláznem se o palici dráti bláznovstvie jest.*“

Velmi poučné jsou pasáže, ve kterých Čech rozebírá tiskařskou činnost jednoty bratrské, a to ze dvou důvodů – přinášejí nám svědectví o tom, jak dobře se Konáč orientoval v dobových náboženských polemikách, a také o jeho výborné znalosti tiskařské konkurence. Svědectví první je nám oporou v našem odmítání obrazu Konáče jako osoby nepříliš nábožensky vzdělané, svědectví druhé potvrzuje, jak

důležitou roli mělo tiskařské řemeslo v Konáčově osobní kariéře.¹¹¹ Konáčovi se určitě nelíbilo působení bratří v jeho řemesle: „*Čech: A netoliko to po svých sbořích sobě bujete, ale obojí řečí i latinskú i českú svobodně tlačíte k veliké potupě, ano i k zkáze slavného Království českého a Margkrabství moravského.*“

V témže roce 1515 Konáč přeložil a vydal další protibratrský dialog, aby bylo vrstvě mocných už jednou provždy jasné, na které straně stojí. Původní latinský text s názvem *Liber dialogorum* se nám bohužel nedochoval a nevíme nic ani o jeho autorovi, domažlickém knězi Janu Stanislaidovi.¹¹² Každopádně to musel být rozsáhlejší spis, protože Konáčův překlad je jenom částí třetího dílu. Před vlastním textem, na rubu titulního listu, je pět sapfických strof a nad nimi je většími typy vytištěno jméno a titul: „*Václav z Náměště, doktor praviech duchovních*“. Podle Amedea Molnára to byl autor následujících sapfických strof (Molnár 1961:49); Kopecký se domnívá, že verše napsal sám Konáč¹¹³ a že Václav z Náměště byl adresátem překladatelova věnování (Kopecký 1962:53). Tato osoba (stejně jako osoba autora)

¹¹¹ Molnár identifikoval všechny tisky, o nichž se mluví v *Dialogu*: 1. *Apologia sacre scripture* vydaná v roce 1511 v Norimberku Jeronýmem Höltzelem a odpovědi na ni od cizinců (podle Molnára měl Konáč na mysli pravděpodobně spisy Jakuba Zieglera a Jeronýma Dungersheima); 2. *Odpověď Bratří na spis Martina z Počátek*, která vyšla u Pavla Olivetského v roce 1514; 3. Nedochovaný první bratrský kancionál, který byl podle *Historia fratrum* vytištěn v 1505. Narážka na tento zpěvník zní takto: „*Kterěz ste písňe též jako Appologii směli vytlačivše na světlo vynésti, mezi lidi vtrúsiti a je jako ptáky na humence přivábené přitrhnúti*“. Molnár tvrdí, že to je nejstarší svědectví o existenci tohoto kancionálu a že zatím zůstalo nepovšimnuté (Molnár 1961:58). Dáme-li mu za pravdu, je velmi podezřelý, že o rok později si ho povšiml také Milan Kopecký (Kopecký 1962:57). To potvrzuje hypotézu, že Kopecký Molnárův článek znal.

¹¹² Jméno a místo působení (nebo narození) známe z názvu a z úvodních sapfických slok.

¹¹³ Pro tuto variantu mluví Konáčova záliba v této strofické formě, kterou často používá v úvodech ke svým tiskům.

zkrátka zatím nebyla identifikována,¹¹⁴ takže nám chybí informace podstatné pro poznání okolností zrodu tohoto tisku. Nejdůležitější nicméně je, že se jedná o dílo razantně zaměřené proti bratrskému učení, zejména proti popírání transsubstanciace.¹¹⁵ Jeho vydáním Konáč veřejně potvrdil svůj nový protibratrský postoj, který byl v naprostém souladu se zemským zákonem i se stanoviskem, které k jednotě oficiálně zaujímal katolická i kališnická církev. Aféra *Rozmlúvanie* byla definitivně odložena ad acta a zapomenuta – Konáč měl čisté ruce a mohl klidně pokračovat ve své literární, tiskařské a veřejné dráze.¹¹⁶

2.3.3. Další dialogy. O volbě literárního jazyka.

Kromě tří náboženských dialogů prozkoumaných v předchozí kapitole použil Konáč dialogický žánr – tak oblíbený v renesanci – ještě čtyřikrát: přeložil dva Lukianovy dialogy¹¹⁷ (druhé dílo v č. 2, č. 7,

¹¹⁴ Kopeckého pokus o identifikaci vyšel naprázdno (Kopecký 1962:53–54).

¹¹⁵ Také toto dílo má podobu dialogu, ve kterém rozmlouvají dvě postavy – Lorek a Ulixes. Pod těmito fiktivními jmény se skrývají Vavřinec Krasonický a pravděpodobně sám Jan Stanislavides, autor díla (Molnár 1961:49, Kopecký 1962:54).

¹¹⁶ V roce 1516 pokračoval Konáč ve svém protibratrském útoku vydáním dvanácti latinských kázání Matěje Koramba proti bratrské *Apologii* (č. 24, příloha 1). Korambus byl jeden z hlavních představitelů konzervativního utrakvismu a dva roky po vytištění tohoto díla byl zvolen administrátorem konsistoře podobojí. Hrejsa o něm píše: „Koncem roku 1517 či počátkem roku 1518 před 3. lednem 1518 obnovili páni Pražané Starého i Nového města, zmocnění všemi třemi stavy, konsistoř. Administrátorem byl zvolen Matěj Korambus z Třebce ve Slezku, či Matěj z Charvát, od roku 1510 farář v Litoměřicích, konzervativní kněz a odpůrce Bratří, který již dříve podpíral úsilí o sjednocení podobojích s Římem na základě kompaktát“ (Hrejsa 1948:243).

¹¹⁷ Konáč řecky neuměl, takže překládal Lukianovy dialogy z latinského zpracování. Necháme-li stranou Václava Píseckého jako výjimku, řečtina nebyla běžná v Čechách ani v univerzitních kruzích až do poloviny 16. století, kdy ji začal šířit Matouš Kolín z Chotěřiny (Kopecký 1979:34).

příloha 1), jeden pseudolukianský (první dílo v č. 2, příloha 1) a jeden Beroaldův (č. 43, příloha 1). Literárním významem těchto překladů se zabývat nebudeme, to není cílem naší práce, chtěli bychom však upozornit na dva momenty související s těmito dialogy, neboť nám trochu pomohou v našem pátrání po Konáčových osobních a náboženských motivacích.

První poznámka se týká překladu Lukianova dialogu o tom, kdo byl největší válečník, a musíme předem upozornit, že do jisté míry jde jenom o spekulaci. V tomto Lukianově dialogu vystupují Alexander, Hannibal a Scipio a každý vypráví o svých válečnických zásluhách. Soudcem v tomto sporu je Minos a ten uděluje první místo Scipionovi. Tento dialog se během renesance dočkal v různých evropských literaturách četných překladů a adaptací, v nichž byl Minosův výrok někdy změněn: jako největší válečník se dokonce objevil místní národní hrdina.¹¹⁸ Domníváme se, že se tady Konáčovi nabízela velmi příhodná příležitost, jak do překladu nějak začlenit postavu největšího českého vojevůdce – Jana Žižky z Trocnova. O Žižkovi však v díle není ani zmínka,¹¹⁹ což posiluje naše přesvědčení, že pochvala vyslovená v úvodních sapfických slokách *České kroniky*¹²⁰ (vydané jen o rok později) je především nakladatelskou reklamou, která měla kompenzovat protihusitské ladění výrobku určeného především utrakvistickému čtenářstvu.

¹¹⁸ Kopecký cituje německou Huttenovou adaptaci, kde se objevuje germánský vůdce Arminius, který si stěžuje na to, že nebyl na soutěž pozván, a vyhláší, že je větší válečník než ti tři ostatní (Kopecký 1962:47).

¹¹⁹ A to Konáč k Lukianovu dialogu připojil jednu kapitolu o Scipionovi a další kapitolu o Hannibalovi, přeložené ze spisu *Speculum historiale* od Vincencia Bellovacenského (Trautmann 1928:6–7, Kopecký 1962:48).

¹²⁰ Srov. poznámku 85.

Druhá naše poznámka – spojená tentokrát s překladem pseudolukianského dialogu – je snad podstatnější, ale pohybuje se také v rovině hypotéz. Týká se Konáčovy volby češtiny jako literárního jazyka.¹²¹ V předmluvě k překladu dialogu Charona s Palinurem totiž najdeme jeho velmi citovanou obranu českého jazyka: „*Ovšem nepochybuje o tom, že jiným na vodě psáti budu, a zvláště těm, kteréž tak veliká a takás vzteklá nenávist přirozeného drží jazyku,*¹²² *že mnohokrát z omýlení české písmo v ruce své vezmúce, hned rychle zase nejinač než jako horké uhlé vypúšťejí. Takovét' já mezi těmi, kteříž posmievanie jsú najhodnější, počítám. Ne takovút' jistě Němci nenávist (všecky jiné pro ukrácení pomina) k svému drsnatému jazyku mají. Ale o tobět' víru mám, že Luciana mudrce přirození sepsaného řeči*¹²³ *netoliko od sebe neodvržeš, ale také mezi najdražšími kněhami českými, jichž na jiné hojnost máš, místo dáš*“.¹²⁴ Tento projev lásky k vlastnímu jazyku se často dává do souvislosti s Všehrdovým „manifestem národního humanismu“ (Jakubec 1929:592, Kopecký 1961a:7, Kopecký 1962:45, Kopecký 1971:4) a Konáč je důsledně považován za jednoho z těch, kteří uvedli do praxe Všehrdovu proklamaci.¹²⁵

¹²¹ Myslíme tím jazyk jeho překladů a původních děl.

¹²² Tento syntaktický latinismus je v obraně českého jazyka pozoruhodný.

¹²³ Další syntaktický latinismus.

¹²⁴ Citujeme podle Kopecký 1962:44–45.

¹²⁵ Formulace *Lexikonu české literatury* nám zase připomíná literární bujnost avantgardních hnutí počátku 20. století: „*Konáč byl přívržencem Všehrdova programu českého národního humanismu a usiloval překladatelskou a vydavatelskou činností o jeho realizaci*“ (Forst 1993:823).

Nepochybujeme o tom, že Konáč miloval svou mateřštinu,¹²⁶ ani o tom, že znal Všehrdovu předmluvu k překladu *Knih o napravení padlého* od Jana Zlatoústého,¹²⁷ ale chceme upozornit na jednu skutečnost, která byla zatím literárními badateli zcela přehlížena: na fakt, že Konáč si zvolil češtinu nejen jako svůj literární jazyk, ale také jako svůj tiskařský jazyk.¹²⁸ Chceme tím říci, že nelze zapomínat, že Konáč byl literát-tiskař a že jeho tiskařské řemeslo mohlo ovlivnit volbu jazyka, stejně jako ovlivnilo volbu námětu jeho původních prací a volbu předloh pro jeho překlady. Podíváme-li se na situaci českého knihtisku na počátku 16. století, vidíme, že drtivá většina produkce je českojazyčná,¹²⁹ a to nejenom kvůli lásce tiskařů k mateřštině,¹³⁰ nýbrž také proto, že nemohli konkurovat záplavě latinských a německých tisků importovaných z Německa.¹³¹

¹²⁶ Byla to mimochodem láska neopětovaná, protože Konáčova čeština – a na tom se shodují všichni badatelé – není zrovna příkladná. Můžeme citovat Jakubce, který to říká – jako obvykle – bez okolků: „*Jako Řehoř Hrubý nabýval i Konáč teprve dlouhým cvikem větší obratnosti v mateřské řeči, ke které tak přilnul. S počátku se nemohl vymanit z latinského cítění jazykového. Při překládání mu dalo mnoho práce, aby vyjádřil po česku nezvyklejší výrazy a obraty latinské – Konáčova zásoba slov je vůbec skrovná; nevyhnul se nesnesitelným latinismům*“ (Jakubec 1929:593).

¹²⁷ Tento překlad vyšel tiskem (souborně s dalšími Všehrdovými překlady) v roce 1501.

¹²⁸ Z jeho čtyřiceti čtyř tisků jsou jenom dva v latině; ostatní jsou vytištěné v češtině.

¹²⁹ První latinskou knihou vytištěnou na území Českého království – moravských tisků v latině vyšlo už předtím několik – jsou zmíněná Korambova protibratrská kázání, která vyšla u Konáče roku 1516.

¹³⁰ Někteří byli dokonce německého původu.

¹³¹ V příspěvku do letošního čísla sborníku *Knihy a dějiny* popisuje Petr Voit situaci českého knihtisku v 16. století velmi jasně: „*Podnikatelský a technicky slabý domácí knihtisk s naprosto nerozvinutou knihkupeckou a nakladatelskou sítí byl však silnou zahraniční konkurencí odsunut na vedlejší kolej. Nezbyvalo nic jiného než importu čelit vlastní taktikou. Tiskaři narození a pracující v Čechách počali od 80. let 15. století rozmnožovat pouze jazykově české texty, jimž import nekonkuroval, a latinské či německé brávali na milost až někdy po roce 1516*“ (Voit 2009:34–35).

Vraťme se teď ke Konáčově obraně češtiny a pokusme se ji číst z tohoto zorného úhlu. Dojdeme k zajímavému zjištění, že většina obrazů, které Konáč používá, má původ v jeho tiskařském řemesle: konstatuje, že jsou lidé, kteří *české písmo* (tj. českou knihu) *v ruce své vezmúce, hned rychle zase nejinak než jako horké uhlé vypúšťejí*, ale on doufá, že čtenář-zákazník (který možná v tom okamžiku listuje tímto drobným tiskem a zastavil se zrovna u předmluvy) *Luciana mudrce přirozenú sepsaného řečí netoliko od sebe neodvrže* (tj. doufá, že si ji koupí), *ale také mezi najdražšími kněhami českými, jichž na jiné hojnost má, místo dá* (tj. vezme si ji domů).¹³² Tuto pasáž bychom tedy mohli číst také jako reklamu tohoto konkrétního tisku a vůbec jako výzvu ke kupování českých knih.¹³³ Ostatně láska k vlastnímu řemeslu a úspěšnému obchodu je stejně oprávněná jako láska k vlastnímu jazyku.

2.3.4. Protiluterská díla

Vydáním *Dialogu* se Konáč záměrně zařadil do oficiální státní náboženské linie a od této doby bude útočit proti jakýmkoliv novotám, které by se lišily od tradičního pojetí dvou oficiálně uznaných vyznání – podjednou a podobojí. Proto není divu, že se odmítavě postavil k luterskému učení, které začalo pronikat do Čech a rychle vzbudilo zájem v některých utrakvistických a bratrských kruzích. V roce 1522 Konáč

¹³² Čtenář-zákazník má tedy doma mnoho českých knih (více než v jiných jazycích), ale určitě najde místo i pro tuto knihu, kterou mu překladatel-tiskař zrovna nabízí. Lichocení zákazníkovi, pochvala nabízeného výrobku – reklamní techniky se od 16. století příliš nezměnily.

¹³³ Opakujeme: nechceme tvrdit, že naše čtení je jediné možné, ale jenom že je *také* možné.

napsal a vytiskl svůj *List Pravdy pro řád, pokoj, lásku a svornost Království českého a Markrabství moravského* a věnoval ho králi Ludvíkovi. Přestože tisk přináší Konáčovo původní dílo a není komerčního charakteru,¹³⁴ zůstal povětšinou stranou zájmu badatelů. Kopecký ho ve své monografii krátce rozebírá v kapitole věnované *Knize o hořekování*, protože ho považuje za jakousi přípravu na toto větší dílo.¹³⁵ O devět let později se rozhodl udělat moderní vydání textu *Listu Pravdy* a zařadit ho do popularizační knížky o Konáčovi pod názvem *Humanista z Vysočiny*¹³⁶ (Kopecký 1971).

Domníváme se, že postoj a záměr autora je jasný od samého začátku: „*Najjasnější králi a pane, pane můj najmilostivější! Kteraká roztržka a nesvornost, podnět zrocení a nenávisti obyvatelů Království*

¹³⁴ Nelze ho srovnávat s protiluterskými písněmi určenými širokému publiku a pro rychlou spotřebu. Obsah textu svědčí o tom, že v tomto případě Konáčova motivace nebyla *přímo* ekonomická (tj. nemyslel na bezprostřední zisk z prodeje nákladu), nýbrž chtěl ukázat králi a mocným, že stále stojí na jejich straně. Molnár tvrdí, že Konáč „*listem se ucházel o přízeň krále Ludvíka podobně jako se Dialogem vmlouval v přízeň jeho otce*“ (Molnár 1961:50).

¹³⁵ Tuto svou interpretaci zakládá profesor Kopecký na tom, že se v obou dílech objevují personifikované Ctnosti. Domníváme se, že je to velmi slabé spojení (personifikace Ctností je v středověké a renesanční literatuře běžná) a že se jedná o díla velmi rozdílné povahy. Ostatně *Knihy o hořekování* je překlad spisu *Speculum vite humane* od španělského biskupa Rodriga Sáncheze de Arévalo (Rodericus Zamorensis); tento objev navíc učinil sám Kopecký (Kopecký 1961b, Kopecký 1962:161). Původní literární práce by jen těžko mohla sloužit jako strukturální a tématická příprava pro pozdější překlad. Zdá se nám, že v monografii o Konáčovi unikl profesor Kopeckému význam a motivace *Listu Pravdy*, i když je také možné, že se významem vědomě nezabýval, protože byl v rozporu s jeho celkovým výkladem.

¹³⁶ Je velice pozoruhodné, že ani tentokrát Kopecký význam *Listu Pravdy* neanalyzoval. V předmluvě k této publikaci mu věnuje jen šest řádek (a to velmi netrefných), přestože jde o jediný původní Konáčův text v knize obsažený (zbylé dva jsou překlady). Zato potřeboval stránku a půl na rozebrání odpovědi na tento Konáčův spis, kterou sepsal kněz Martin, farář u sv. Jindřicha v Praze (srov. poznámku 139). Kopecký vyvrací Martinovy argumenty, aby bylo opět zachráněno dobré jméno Mikuláše Konáče z Hodiškova.

*slavného českého a Markrabství moravského poddaných Vaší královské Milosti, času nevelmi dávno vznikla, den ode dne roste a rozmnožuje se, každý očitě to spatřiti může, kteréhožto zlého učení kněžská více jistě všetečná nežli rozumná největší příčina sú. Ješto již v Čechách každý biskupem chce býti, každý má svobodu co chce mluvíti, kterak chce vésti a učití.*¹³⁷ Touto nesvorností, která „času nevelmi dávno vznikla“, je bezpochyby míněno rozdělení strany podobojí na dva tábory (staroutrakvisty a novoutrakvisty), ke kterému došlo po proniknutí Lutherova učení na české území. Konáč chce tímto *Listem* dát najevo, že on je zastáncem tradice a odpůrcem novot, tedy že souhlasí s oficiální náboženskou linií Českého království. Konáč znovu využívá své výhodné pozice intelektuála-tiskaře, aby zveřejnil své ideové stanovisko a dostal se tím do přízně státního aparátu.¹³⁸

Celý text *Listu* je vřelou obhajobou starého náboženského (utrakvistického) řádu proti Lutherovým reformačním iniciativám: „*Lidské nálezky kaziti chcete, kteříž sú všickni hodové křesťanští, Vtělení, Narozenie Pána mého, Vzkříšení, Vstúpení do nebe, Ducha svatého sesláni, hod Trojice svaté, neděle svatá; slavnost Panny Marie, apoštoluo, mučedlníkuo, zpovědníků, panen svatých etc. postové, vigiljí, zpívání jednomu každému hodu a času mírně příslušející, rúcho mešné, mše, mšal, Věřím v Boha etc., zákon Boží. Ale toho nedovedete: neb což ze mne (Pravdy, pozn. naše) jest, trvalé a stalé, věčné jest, aniž také nad ty řády mé utěšenějších a zpuosobnějších do súdného dne vymyslíte.*“

¹³⁷ Citujeme podle Kopeckého vydání (Kopecký 1971).

¹³⁸ V době vydání *Listu Pravdy* se již Konáčova kariéra rozvíjela rychlým tempem: měl už erb a přídomek, dostával oficiální tiskařské zakázky, měl nový dům s novou tiskárnou a už dva roky zastával funkci dvorského mistosudiho. Byl asi přesvědčen, že s *Dialogem* vsadil na správnou kartu.

Místy lze dokonce najít útoky adresované přímo osobě německého reformátora: „*Martin Luter, mnich a Němec, praví, že mne (Pravdu, pozn. naše) sám mimo všechny jiné nájlépe zná. A tak' by jistě bylo, jestliže pokoj, lásku a svornost křesťanskú, naposledy sestru mů Utrpnost oblíbí a tak jako muoj Jan Hus jmenovaný tou cestú za pánem mým s křížem svým bráti se bude.*“¹³⁹

Ale *List Pravdy* není jediným Konáčovým příspěvkem do státní náboženské protiluterské politiky – na německého reformátora útočil i ve svém spisu *O Turcích* a v roce 1525 vytiskl (a snad i napsal) protiluterské písně pod názvem *O pohnutí pražském*.¹⁴⁰ V těchto písních – určených širokému publiku¹⁴¹ a obsahujících hudební notaci – Konáč volá po pronásledování luteránů:

*„Lidé řádu nechtějice,
při víře jinak smyslíce*

¹³⁹ V církvi podobojí už byli kněží, kteří přijali Lutherovo učení, takže ne všem se Konáčův *List Pravdy* líbil. Farář Martin Žatecký na něj velmi rychle odpověděl – také tiskem – šestistránkovým spisem s názvem *Náprava skrze kněze Martina faráře u svatého Jindřicha v Praze vydaná toho listu a spisu, kterýžto udělav Mikuláš Konáč z Hodiškova* (Knihopis 5222, Jungman III. 786a). Mistr Martin Žatecký byl 24. srpna 1523 zvolen členem dolní konsistoře a snad patřil ke kruhu administrátora Havla Cahery, který se osobně znal s Lutherem a v tu dobu (ještě před svým spojením s Paškem z Vratu a svým náhlým návratem do starokališnické strany) se počítal mezi nejradikálnější novotáře (Macek 2001:113–118). Překvapující je Kopeckého soud o této náboženské polemice: tvrdí, že odpověď faráře Martina „*mohla posloužit pro postih Konáče jak po linii světské, tak církevní*“ a že Konáč „*neměl v 20. letech 16. století snadnou situaci*“ (Kopecký 1972:10). Myslíme, že takové zkreslení nepatří ani do popularizační knihy. Kopecký – vědomě nebo nevědomě – zapomíná na to, že Konáč byl roku 1522 prosperující tiskař a vysoký úředník. A hlavně zapomíná na to, že ve svém *Listu Pravdy* stojí Konáč na straně platného práva (proti luterskému učení) a neměl proč být stíhán.

¹⁴⁰ Kopecký tento tisk neznal. My jsme používali reprodukci uloženou v Archivu Knihopisu, kterou nám laskavě půjčilo Oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny.

¹⁴¹ Jedná se o drobný tisk, který musel být cenově dostupný všem.

*než všecka obec křesťanská
jakož jest sekta luterská,
aby nebyli trpíni
v slavné pražské obci jmíni,
kteříž by se nesrovnali
a bluduo neodvolali.“*

Stejně jako v *Listu Pravdy* jsou Lutherovi přívrženci vykresleni jako viníci nesvornosti a pádu Českého království:

*„Rač Pán Buoh svú pomoc dáti,
byť se mohlo dokonati
což se dobrého začalo,
aby království povstalo
zas se k slávě z toho pádu
skrže pokoj, zdravú radu,
jednom svornost křesťanskú,
vypleníc sektu luterskú.“*

Konáč znovu vystoupil jako zastánce oficiálního řádu. V životě úspěšného literáta, úředníka a podnikatele už nebylo místo pro snášenlivost.

2.4. Úvahy o konci Konáčovy tiskařské činnosti.

V závěru své práce se zamyslíme nad důvody, které mohly Konáče přimět k ukončení jeho tiskařské činnosti, a to proto, že se domníváme, že hypotéza vyslovená v této souvislosti Milanem Kopeckým je velmi nevěrohodná. Profesor Kopecký tuto hypotézu uvádí v různých pracích o Konáčovi a o renesanční literatuře vůbec, ale snad

nejjasnější formulaci nalezneme v knize *Pokrokové tendence v české literatuře od konce husitství do Bílé hory*.¹⁴² „Skutečnost, že tento plodný tiskař a spisovatel po roce 1528 už nic netiskne a že jeho jméno se objevuje až po dvou desetiletích na posmrtně vydaném tisku (u Kosořského r. 1547) tří jeho spisů, vede k některým hypotézám. I když důvody Konáčova odmlčení mohly být zcela osobní, přece nelze vyloučit působení politických okolností po nástupu Habsburků na český trůn. Napovídá to i sama Konáčova tvorba, v níž sice najdeme slova obdivu k Jagelloncům, v níž však jsou ignorováni Habsburkové. Proti nim jistě Konáče stavěla už jeho příslušnost náboženská. Protihabsbursky orientovaní kulturní činitelé vyjadřovali často svůj politický postoj zdůrazňováním svého náboženského přesvědčení; Konáčův utrakvismus nevedl sice k protihabsburskému odporu nesmiřitelnému, nicméně faktem zůstává, že agilní Konáč po nastoupení Habsburků své spisy (s výjimkou těch, na nichž jistě už r. 1526 pracoval) netiskl“ (Kopecký 1979:165).

Domníváme se, že tato teorie není vůbec odůvodněná. Pokusíme se shrnout naše hlavní námitky proti ní:

1. Když v roce 1528 přestal Konáč tisknout, oficiální náboženské poměry byly úplně stejné jako předtím. Nástup Ferdinanda I. na český trůn neznamenal žádnou změnu náboženské politiky oproti předchozímu jagellonskému období – jedinými legálními náboženstvími stále zůstávala vyznání podjednou a podobojí. Navíc pronikání Lutherova učení a přistěhování prvních skupin německých novokřtěnců na Moravu odlákalo hlavní

¹⁴² Zcela stejnou formulaci použil Kopecký už dříve v úvodu ke své edici *Pravidla lidského života* (Kopecký 1961a:9). Ve studii o pokrokových tendencích v české renesanční literatuře je tato zmínka o konci Konáčovy tiskařské činnosti začleněna do širšího kontextu.

Ferdinandovu pozornost k těmto radikálnějším¹⁴³ reformačním směrům.¹⁴⁴ Ferdinandova náboženská politika se dokonce – chtěla-li zastavit postup těchto „nebezpečnějších“ tendencí – musela opírat o staroutravistickou stranu. Ferdinand se snažil – i když marně – dosáhnout u papeže schválení kompaktát a znovuzřízení pražského arcibiskupství.¹⁴⁵ Na podporu tohoto výkladu se můžeme odvolat na historika, kterého věru nelze podezřívat ze sympatií k Habsburkům: *“Hned po svém zvolení byl Ferdinand nucen vydati stavům revers, podobný jako jeho předchůdcové Vladislav a Ludvík,¹⁴⁶ jímž se zavázal, že bude zachovávat a chránit kompaktáta a že se u papeže přičiní o jejich potvrzení. Z toho závazku plynula králi povinnost uznávat stranu podjednou i stranu podobojí, pokud se spravovala kompaktáty, a zachovávat je při jejich právech. Mohlo se však slibu královskému rozuměti i tak, že král nemá v zemi trpěti těch, kdo se neřídili kompaktáty, kdo se od obecné víry odchylovali v jiných*

¹⁴³ Používáme tento termín bez jakéhokoli hodnotícího záměru – chceme jenom říci, že se tyto směry více vzdálily ortodoxii římské církve.

¹⁴⁴ K nim je samozřejmě nutno přidat jednotu bratrskou, která nadále zůstávala mimo zákon.

¹⁴⁵ Tento protireformační plán („plán na využití staroutravismu jako přestupního můstku mezi utravismem a katolictvím“, Janáček 1971:196) byl koncipován vídeňským biskupem Johannem Fabrem. Jednání o kompaktátech a o arcibiskupství znovu ztroskotala, protože také v papežových očích odsunula Lutherova reformace „českou otázku“ na vedlejší kolej.

¹⁴⁶ V české historiografii a v literární historii (Milan Kopecký je dobrým příkladem této tendence) se nástup Habsburků na český trůn nezřídka prezentuje jako velký přelom v státní náboženské politice, jako by se Bílá hora měla posunout o sto let zpátky. Přitom Ferdinandova politika se v tomto ohledu v podstatě příliš nelišila od politiky Jagellonců. Bylo by ostatně také vhodné revidovat obraz Vladislava Jagellonského jako politika nerozhodného v náboženských (i jiných) záležitostech. V jedné málo známé studii (vyšlo jako skriptum pro Komenského evangelickou teologickou fakultu) Amedeo Molnár podrobně líčí razantní protikališnická opatření krále Vladislava v prvních letech jeho vlády (Molnár 1978).

*věcech, než které byly obsaženy v kompaktátech. Nepřekvapuje, že král Ferdinand takový výklad svému slibu korunovačnímu skutečně dával.*¹⁴⁷ (Krofta 1946:213) Jak bylo ukázáno v předchozích kapitolách, Konáč stál v roce 1528 na straně konzervativního utrakvismu¹⁴⁸ a stavěl se rozhodně proti luterskému učení.¹⁴⁹ Proto není žádný důvod, aby se dostal do konfliktu s oficiální královskou náboženskou politikou.

2. Kdyby chtěl Konáč zdůraznit své náboženské přesvědčení a zvýraznit tak své domnělé protihabsburské smýšlení,¹⁵⁰ určitě by využil nejúčinnějšího nástroje, kterým disponoval – své tiskárny. Ještě po nástupu Ferdinanda I. na český trůn v roce 1526 tiskli Pavel Severin a Oldřich Velenský luterskou literaturu a Pavel Olivetský vydával bratrské spisy (Voit 2006, Bohatcová 1986)¹⁵¹ – všichni tři tím dali najevo svůj náboženský postoj, který se lišil od oficiálně uznaných vyznání.¹⁵²
3. Kopecký zapomíná, že se Konáč zúčastnil sněmu, který zvolil Ferdinanda Habsburského za českého krále,¹⁵³ a že byl dokonce jedním z poslů, kteří měli arciknížeti oznámit jeho zvolení.

¹⁴⁷ Krofta dále píše, že „*Ferdinand uznává pouze ty strany náboženské, jež se spravovaly kompaktáty, stranu podjednou a ze strany podobojí pouze starověrné husity, nikoli však ty, kdo se odchylovali od kompaktát, kloníce se k luterství, nebo dokonce Bratři*“ (Krofta 1946:213).

¹⁴⁸ V *Listu Pravdy* vřele chválil kompaktáta.

¹⁴⁹ V tomto protiluterském postoji setrval do konce života (poslední doklady se nacházejí v předmluvě *Knihy o hořekování*).

¹⁵⁰ V bodu 1) jsme dokázali, že je to úplný nesmysl, ale pracovně to připustíme, abychom mohli ukázat další slabiny Kopeckého hypotézy.

¹⁵¹ Jejich činnost začala před rokem 1526 a pokračovala i po tomto roce – nástup Ferdinanda na trůn a jejich ediční a tiskařské činnosti nic nezměnil.

¹⁵² Oni tak ostatně činili už před rokem 1526. Chceme jenom ukázat, že náboženská státní linie se s Ferdinandovým nástupem nezměnila.

¹⁵³ Dokonce tiskl artikuly tohoto sněmu (č. 42, příloha 1).

Neexistuje žádný důkaz o tom, že by o dva roky později bylo jeho smýšlení protihabsburské.

4. V Konáčově díle nenacházíme slova obdivu k Jagelloncům – jak tvrdí Kopecký –, ale obvyklé zdvořilé věty adresované osobě krále.¹⁵⁴ Tyto věty jsou fakticky ještě méně významné, jsou-li součástí věnování (což je případ *Dialogu* a *Listu Pravdy*).¹⁵⁵ Konáč neměl moc času zmínit se o Habsburcích, protože po korunovaci Ferdinanda I. vydal jenom dva tisky (č. 43 a 44, příloha 1).¹⁵⁶

Domníváme se zkrátka, že není možné určit, proč se Konáč rozhodl zanechat tiskařského řemesla, ale toto rozhodnutí nepochybně nesouvisí s nástupem Ferdinanda Habsburského na český trůn. Konáčova živnost rozhodně nepodlehla konkurenci, protože ta nebyla vůbec silná – roku 1528 působil v Praze již několik let Pavel Severin a asi od roku

¹⁵⁴ Dobová slovesná etiketa takovéto věty předepisovala.

¹⁵⁵ Jediným projevem Konáčova obdivu k Jagelloncům jsou písně o smrti krále Ludvíka v bitvě u Moháče (č. 41, příloha 1). To je však pouze drobný příležitostný tisk, kterým Konáč využil smrti mladého krále k dosažení rychlého zisku.

¹⁵⁶ Je také pravda, že dodnes zůstává nevysvětleno, proč Konáč věnoval svůj poslední tisk (*Pravidlo lidského života*) panu Krystoforu z Šidlovce a na Smělově, nejvyššímu kancléři Království polského. V úvodu ke své edici tohoto Konáčova překladu se Kopecký pokusil – podle našeho názoru rovněž neúspěšně – o vysvětlení: „*Kališník Konáč své dílo nepřipsal žádnému politickému nebo kulturnímu činiteli v Čechách, ale vybral si mocného katolického magnáta usměrňujícího vnitřní i zahraniční politiku sousedního státu. Konáčova dedikace jasně dokládá vědomí jeho slovanské sounáležitosti a zvláště blízkého vztahu k národu polskému v době, když se už v Čechách začíná rýsovat pozdější agresivní protiměšťanská politika Habsburků.*” (Kopecký 1961a:12). Také zde máme co namítnout: 1. Roku 1528 je ještě brzy na to, aby byla jasná centralistická a protistavovská koncepce státu Ferdinanda I; 2. Konáč se nikdy nevyznačoval měšťanskou uvědomělostí; 3. Kopecký chce znovu anticipovat národní obrození a připisuje Konáčovi myšlenky o slovanské sounáležitosti, které patří spíše Kollárovi nebo Šafaříkovi.

1524 nesoustavně Pavel Olivetský. Možná už měl Konáč zajištěnu hmotnou a společenskou pozici a tiskárnu už nepotřeboval. Literární ambice mu naštěstí zůstaly, takže ještě stačil napsat (respektive přeložit nebo adaptovat) tři důležitá díla (č. 45, příloha 1).

3. Závěr

V první kapitole této práce jsme naznačili neúplnou platnost tradiční opozice mezi národním humanismem a latinským humanismem a v kapitole druhé jsme na základě rozboru Konáčovy literární a tiskařské tvorby charakterizovali tohoto protagonistu jagellonské doby jakožto kulturního činitele, kterého nelze do zmíněné opozice snadno zařadit. Konáč byl prvním literárně činným tiskařem v Českých zemích; po něm takové spojení nacházíme až u Melantricha. Tak jako se ve svých tiscích (především v jejich grafickém doprovodu) zasloužil o přechod od pozdní gotiky k renesanci, tak se i v jeho ediční a spisovatelské činnosti střetávají středověké a renesanční proudy. Jelikož je Konáč v literárněvědných pracích považován za typického národního humanistu, pokusíme se na závěr shrnout ty aspekty Konáčovy činnosti, které se s tradiční definicí národního humanismu neshodují. V důsledku toho považujeme za nutné revidovat základní dichotomickou klasifikaci, kterou jsme se pokusili zproblematizovat už v první kapitole.

1. Konáč jako národní (český) literát: Není pochybnosti o tom, že Konáč je národní spisovatel v tom smyslu, že celá jeho literární tvorba (a ta tiskařská až na dvě výjimky také) je napsaná česky. Podrobnější zkoumání jeho produkce nám však ukazuje, že většina jeho spisů má těsnou vazbu na latinské vzory nebo je na nich dokonce zcela závislá. Až na biblickou hru *Judith*, kterou přeložil z německého originálu Joachima Greffa, mají všechny Konáčovy překlady latinské předlohy. Konáč překládal středověkou náboženskou literaturu, ale také důležitá díla

renesanční a humanistické slovesnosti (Boccaccio, Petrarca, Sylvius, Beroald) – a tím se v českém prostředí zasloužil o recepci nového literárního směru. Nesmíme zapomínat, že Konáčova literární (překladatelská a adaptátorská) tvorba nepramení z národní (husitské) literární tradice, nýbrž se dívá po cizích vzorech, především po těch, které pocházejí z Itálie, rodiště humanistického hnutí (tedy země v husitském imaginariu nenáviděné). Dalo by se říci, že Konáč-literát by se bez latinského vzdělání a bez mezinárodních kulturních styků (středověkých a renesančních) nikdy nestal tou osobností, kterou známe. Národní humanismus tedy nelze považovat za soběstačný literární a kulturní směr, protože Konáč a další jeho hlavní představitelé (jako Viktorin Kornel ze Všehrd anebo Řehoř Hrubý z Jelení) byli těsně spojeni s mezinárodním humanistickým latinským vzděláním a velkou část jejich produkce dokonce tvoří překlady z latinských předloh. Například Řehoř Hrubý jako první přeložil do národního jazyka tak pregnantní humanistický spis, jako je Erasmove *Chvála bláznovství* (i když tento překlad bohužel nevyšel tiskem). Zkrátka čeští národní humanisté znali (a obdivovali) evropskou humanistickou latinskou literaturu a nejménou v ní našli podnět pro svou tvorbu.

Dalším důležitým momentem spojeným s Konáčovou volbou češtiny jako literárního jazyka je jeho tiskařská živnost. I když nepochybujeme o jeho lásce k češtině ani o jeho povědomí o snahách dalších česky píšících humanistů, nesmíme zapomínat, že jako tiskař nemohl konkurovat importu latinských a německých knih tištěných v Německu. Proto byla jeho existence (stejně jako existence jiných tiskařů bez literárních ambicí) zcela vázaná na

češtinu – model latinského humanistického tiskaře typu Johanna Frobenia neměl v Čechách naději na přežití. Určitě existovalo publikum pro latinskou literaturu, ale poptávka tohoto latinsky vzdělaného čtenářstva byla kryta dovozem z Německa, zejména z Norimberku.

2. Konáč jako utrakvista: Podle klasické dichotomie se národní humanisté hlásili k utrakvismu; na první pohled se zdá, že Konáč do tohoto schématu zcela zapadá, protože jeho základní náboženské smýšlení lze považovat za konzervativně kališnické. Jeho tiskařská, spisovatelská a překladatelská tvorba nicméně ne vždy odpovídá tomu, co bylo lze očekávat od věrného příslušníka církve podobojí. Je pravda, že Konáč zařadil do svého edičního programu důležitá husitská díla, avšak překládal také spisy katolických autorů, a přeložil dokonce i protihusitskou kroniku napsanou pozdějším římským papežem. Konfesijní nevyhraněnost edičního programu lze konstatovat i u jiných tiskařů (třeba u katolíka Bartoloměje Netolického anebo u probratrsky orientovaného Pavla Olivetského), ale v těchto případech se vybočení od základního náboženského směru jeví jenom jako řemeslné, tiskařské počiny motivované finančními důvody (pravděpodobně na zakázku třetí osoby a na její náklad), aby tiskárna měla dostatek kapitálu a mohla i nadále pokračovat v hlavní činnosti. U Konáče se však odklon od základního utrakvistického stanoviska objevuje i v původních pracích (v úvodních sapfických slokách k Sylviově kronice, v *Rozmlúvanie o viere*) a v důležitých překladech (Sylvius, Nieder, Sánchez de Arévalo). Konáč navíc neváhal dedikovat některá svá díla

katolickým magnátům (Janu staršímu z Hodějova, Krystoforu z Šidlovce a na Šmělově, Václavu z Kolovratu) nebo dokonce katolickým panovníkům (Vladislavu a Ludvíkovi Jagellonským), a to určitě proto, že z toho očekával nějaký prospěch (což ostatně bylo hlavním cílem každého věnování).

Co se týká postoje vůči jednotě bratrské, Konáč jednou vyjádřil sympatie k základům bratrské víry (v *Rozmlúvanie o viere* z roku 1511), ale jakmile pochopil, že takové stanovisko by mohlo být překážkou pro jeho řemeslnickou, spisovatelskou, společenskou a úřednickou dráhu, změnil postoj. Od roku 1515 proto podporoval oficiální náboženskou linii českého státu a razantně se stavěl proti jednotě a proti luterskému učení (*Dialogus, List Pravdy, O pohnutí pražském*).

3. Konáč jako měšťan: Díky své příslušnosti k městskému stavu Konáč opět vypadá jako klasický reprezentant tzv. národního humanismu. Nicméně v jeho literárních pracích onu měšťanskou uvědomělost, kterou mu literární historici často připisují, nenacházíme. Jeho tiskařská produkce byla bezpochyby určena měšťanskému publiku, ale v jeho literárních pracích (překladech, předmluvách, původních dílech) nenalézáme žádný projev sounáležitosti s měšťanskou vrstvou ani žádné svědectví o konfliktech, které v tomto nepokojném období mělo měšťanstvo s rytířstvem a šlechtou. Pro srovnání můžeme uvést příklad uvědomělejšího měšťana, Viktorina Kornela ze Všehrd, který ve svém spisu *O praviech, o súdiech, i o dskách země české knihy devatery* interpretoval český zemský zákon z perspektivy měšťanstva a proti snahám vladyckých stavů upravit zákonné

předpisy k jejich prospěchu; je dokonce možné, že byl ze své funkce ingrosátora zemských desk propuštěn právě kvůli této obraně měšťanských práv. U Konáče nic takového nenajdeme. Neprojevuje nikdy ani péči o *obecné dobré*, kterou často nacházíme u Václava Píseckého a později u Jana Straněnského nebo Jiřího Melantricha. Konáč toužil po společenském vzestupu a svou tiskařskou živnost a literární tvorbu zčásti používal jako hybnou páku ve své osobní kariéře. V tomto ohledu byla jeho dráha dosti úspěšná – získal erb a přídomek, zastával funkci dvorského místosudiho a snad byl i nobilitován.

Doufáme, že Konáčův případ naznačil některé slabiny tradovaného dichotomického obrazu humanistického hnutí v Čechách, stejně jako potřebu podívat se na literární tvorbu tohoto období novými očima. Na závěr nám zbývá jen vyjádřit naději, že někdo přebere štafetu od profesora Milana Kopeckého, ujme se bádání o Konáčovi a posune ho do stavu odpovídajícího současným poznatkům literární vědy a knihovědy. Chceme věřit, že k tomuto posunu pomohla – byť nepatrně – také tato skromná práce.

Seznam použité literatury

- BOHATCOVÁ, Mirjam (1986), Otázky nad publikační činností pražských Severinů, *Listy filologické*, 109, str. 97–115.
- BOLDAN, Kamil (2006), Rozmluva člověka se Smrtí. K jednolitu z počátku 16. století, *Opera romanica*, 9, České Budějovice, Jihočeská univerzita, str. 1–13.
- BOMBERA, Jan (1938), Konáčov překlad Sylviových záznamů o době husitské, *Vlast*, 52, str. 150–162, 201–214, 243–262.
- ČECHURA, Jaroslav (2008), *České země v letech 1526–1583. První Habsburkové na českém trůně*, I, Praha, Libri.
- ČORNEJ, Petr – BARTLOVÁ, Milena (2007), *Velké dějiny země koruny české*, VI, Praha-Litomyšl, Paseka.
- DAŇHELKA, Jiří (1985), Směrnice pro vydávání starších českých textů, *Husitský Tábor*, 8, str. 285–301.
- DAVID, Zdeněk V. (2003), *Finding the Middle Way: the Utraquists' Liberal Challenge to Rome and Luther*, Washington, Woodrow Wilson Center Press.
- (2007) Utraquism's Liberal Ecclesiology, in *The Bohemian Reformation and Religious Practice*, 6, Prague, Academy of Sciences of Czech Republic, str. 165–168.
- DOKOUPIL, Vladislav (1986), Předlohy Konáčových knížek srdečných, *Listy filologické*, 109, str. 175–182.
- FLOSS, Karel (1990) Humanismus a reformace ve vztahu k antice, *Studia comeniana et historica*, 20, str. 9–23.
- FORST, Vladimír (red.) (1993), *Lexikon české literatury*, Díl 2, Sv. 2, K–L, Praha, Academia.
- GRUND, Antonín (1952), *Kratochvilné rozprávky renesanční*, Praha, Československý spisovatel.
- HLOBIL, Ivo – PETRŮ, Edvard (1992), *Humanismus a raná renesance na Moravě*, Praha, Academia.
- HRABÁK, Josef (red.) (1959), *Dějiny české literatury*, I, Praha, Akademie věd.
- HREJSA, Ferdinand (1948), *Dějiny křesťanství v Československu, IV. Za krále Vladislava a Ludvíka. Před světovou reformací a za reformace*, Praha, Husova československá evangelická fakulta bohoslovecká.

- JAKUBEC, Jan (1929), *Dějiny literatury české*, I, Praha, Jan Laichter.
- JANÁČEK, Josef (1971), *Doba předbělohorská 1526–1547*, I, Praha Academia.
- JIREČEK, Josef (1875), *Rukověť dějinám literatury české do konce XVIII. věku*, I, Praha, B. Tempský.
- (1876), *Rukověť dějinám literatury české do konce XVIII. věku*, II, Praha, B. Tempský.
- JUNGMANN, Josef (1849), *Historie literatury české*, druhé vydání, Praha, České muzeum.
- KOLÁR, Jaroslav (1960), *Česká zábavná próza a tzv. knížky lidového čtení*, Praha, ČSAV.
- KOPECKÝ, Milan (1958), Několik poznámek o Konáčově hře Judith, in URBÁNEK, Rudolf (et al.), *Příspěvky k dějinám starší české literatury*, Praha, ČSAV, str. 563–571.
- (ed.) (1961a), *Pravidlo lidského života*, Praha, ČSAV.
- (1961b) Kniha o hořekování a její předloha, *Listy filologické*, 84, str. 113–130.
- (1962), *Literární dílo Mikuláše Konáče z Hodiškova*, Praha, SPN.
- (1967) Zrcadlo múdrosti, *Listy filologické*, 90, str. 166–176.
- (1970) Rodericus Zamorensis en la literatura checa, *Revista de Filología Española*, tomo 50, año 1967.
- (1971) *Humanista z Vysočiny*, Žďár nad Sázavou, Městský národní výbor.
- (1979) *Pokrokové tendence v české literatuře od konce husitství do Bílé hory*, Brno, Opera Universitatis Purkynianae Brunensis.
- (1988) *Český humanismus*, Praha, Melantrich.
- KROFTA, Kamil (1946), Od kompaktát k Bílé hoře, in *Duchovní odkaz husitství*, Praha, Svoboda, str. 206–263.
- MACEK, Josef (1952), *Husitské revoluční hnutí*, Praha, Rovnost.
- (1992) *Jagellonský věk v českých zemích I. Hospodářská základna a královská moc*, Praha, Academia.
- (1994) *Jagellonský věk v českých zemích II. Šlechta*, Praha, Academia.
- (1998) *Jagellonský věk v českých zemích III. Města*, Praha, Academia.

- (1999) *Jagellonský věk v českých zemích IV. Venkovský lid. Národnostní otázka*, Praha, Academia.
- (2001) *Víra a zbožnost jagelonského věku*, Praha, Argo.
- MARTÍNKOVÁ, Dana – HADRAVOVÁ, Alena – MATL, Jiří (ed.) (1998), *Historie Bohemica / Historie česká* (autor: Enea Silvio Piccolomini), Praha, Koniasch Latin Press.
- MĚRKA, Vojtěch (1915), Mikuláš Konáč z Hodištkova. Příspěvek k poznání jeho literární práce a jeho jazyka, *Časopis pro moderní filologii*, 4, str. 1–13, 117–123, 215–221.
- MOLNÁR, Amedeo (1961), Mikoláš (sic) Konáč a Jednota bratrská, *Theologická příloha Křesťanské revue*, str. 43–53.
- (1978) *Příspěvky k dějinám utrakvismu*, Praha, Kalich.
- (1983) Konáčův humanismus a Bratří, in: Rejchrtová, Noemi, (red.), *Směrování. Pohled do badatelské a literární dílny Amedea Molnára*, Praha, str. 66–68.
- NECHUTOVÁ, Jana (1990), Humanismus před humanismem, *Studia comeniana et historica*, 20, str. 24–28.
- NOVOTNÝ, František (1913) Burleyovy životy starých mudrců a jejich česká zpracování, *Listy filologické*, 40, str. 342–353, 420–429.
- PÁNEK, Jaroslav (ed.) (1994), *Husitství – reformace – renesance: Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela* (3 sv.), Praha, Historický ústav Akademie věd České republiky.
- PORÁK, Jaroslav (1979), *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*, Praha, Univerzita Karlova.
- PRAŽÁK, Emil (1964), *Řehoř Hrubý z Jelení*, Praha, Svobodné slovo.
- RICO, Francisco (2002), *El sueño del humanismo. De Petrarca a Erasmo*, Barcelona, Destino.
- ŘÍČAN, Rudolf (1957), *Dějiny Jednoty bratrské*, Praha, Ústřední církevní nakladatelství.
- ŠMAHEL, František (1963), *Humanismus v době poděbradské*, Praha, ČSAV.
- (1998) Enea Silvio Piccolomini a jeho Historie česká, in: Martínková, Dana – Hadravová, Alena – Matl, Jiří (ed.), *Historie Bohemica / Historie česká* (autor: Enea Silvio Piccolomini), Praha, Koniasch Latin Press, str. XIII–LII.

- (2002) *Mezi středověkem a renesancí*, Praha, Argo.
- TICHÁ, Zdeňka (1963), Recenze knihy *Literární dílo Mikuláše Konáče z Hodiškova*, *Listy filologické*, 86, str. 182–184.
- TOBOLKA, Zdeněk (1927), *Český knihtiskař Mikuláš Konáč z Hodiškova* (příloha ke IV. svazku Monumenta Bohemiae typographica), Praha, Čsl. kompas.
- (ed.) (1928), *Šest tisků Mikuláše Konáče z Hodiškova a Jana Wolffa z let 1507–1511* (fototypické vydání), Monumenta Bohemiae typographica V, Praha.
- (red.) (1948), *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII století*, Díl II. Tisky z let 1501–1800, Část IV. Písmena K–L, Praha, Komise pro Knihopis.
- TOMEK, Václav Vladivoj (1891), *Dějepis města Prahy*, VIII, Praha, Muzeum království českého.
- (1893), *Dějepis města Prahy*, IX, Praha, Muzeum království českého.
- (1894), *Dějepis města Prahy*, X, Praha, Muzeum království českého.
- TRAUTMANN, Reinhold (1925), *Über einige unbekannte Prager Drucke des Mikuláš Konáč aus den Jahren 1507–1511*, Berlin, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte.
- TRUHLÁŘ, Josef (ed.) (1888), *Manualník Václava Korandy*, Praha, Královská Česká společnost nauk.
- (1892) *Počátky humanismu v Čechách*, Praha, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- (1894), *Humanismus a humanisté v Čechách za krále Vladislava II.*, Praha, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- URBÁNEK, Rudolf (1938), První utrakvistický humanista Šimon ze Slaného, *Listy filologické*, 65, str. 200–228, 335–347.
- VLČEK, Jaroslav (1951), *Dějiny české literatury*, I, Praha, Československý spisovatel (první vydání 1897).
- VOIT, Petr (1987), *Minulost pražského knihtisku*, Praha, Státní knihovna ČSR.
- (2006) *Encyklopedie knihy*, Praha, Libri – Královská kanonie premonstrátů na Strahově.

- (2009) Nový pohled na dějiny renesančního knihtisku v Čechách a na Moravě, *Knihy a dějiny*, roč. 11/15, str. 33–43.
- WINTER, Zikmund (1895), *Život církevní v Čechách. Kulturně-historický obraz z XV. a XVI století*, I, Praha, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- (1896), *Život církevní v Čechách. Kulturně-historický obraz z XV. a XVI století*, II, Praha, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- (1899) *O životě na vysokých školách pražských*, Praha, Matice česká.
- (1909) *Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách*, Praha, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- (1913) *Český průmysl a obchod v XVI věku*, Praha, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- ZÍBRT, Čeněk (1914), Staročeský leták: Rozmlouvání člověka se Smrtí ze začátku XVI. věku, *Český lid*, 23, str. 37–41.

Příloha 1: Chronologický seznam Konáčových tisků a literárních prací

T = tiskař P = překladatel / adaptátor A = autor

1. Sedm žalmuov kajících Petrarchy, poety znamenitého a muže bohomyslného i nábožného, krátkých v sloviech, ale v rozumu převelmi dluhých (1507) [Knihopis č. 7051] [T, P]
2. O najbiednějším stavu velikých pánuov Luciana. Rozmlouvání Charona s Palinurem utěšené o rozličných lidských stavích a zvláště o najbiednějším velikých pánuov stavu // Rozmlúvanie o těch, kteříž lidí starých smrti pro zboží žádají. Co se jim přiházíe? Že sami prve před takovými sehnutými kmety a babami mrzkými truchlivě a přetěžce umierají. (1507) [Knihopis č. 4994] [T, P]
3. (Rozmlouvání člověka s Smrtí). (1507) [T]
4. Filipa Beroalda historie o něšťastné lásce dvou zamilovaných (Gviškard a Sigismunda, dnes nezvěstné). (1507) [Knihopis č. 1190] [T, P]
5. Že se múdřý ženiti nemá. Teofrastus mudřec, a že řídkokterá poctivá jest žena // Secundus, též mudřec. S některými užitečnými výklady. (1509) [Knihopis č. 15181] [T, P]
6. Kronika o Cimonovi hlúpém, skrze milost přemisterně vycvičeném, Philipa Beroalda Bononienského. (1509) [Knihopis č. 1191] [T, P]
7. Kteří jsú v světě najznamenitější bojovníci byli, Luciana mudrce kratochvilné a velmi příkladné rozmlúvanie s misterným rozsudkem. (1509) [Knihopis č. 4993] [T, P]
8. Česká kronika. (1510) [Knihopis č. 13884] [T, P]

9. Rozmlúvanie o viere ne méně užitečné jako kratochvilné, v kterémžto Římenín, Čech, Pikhart a mudřec společně rozmlouvají. (1511) [Knihopis č. 14996] [T, A]
10. Životové a mravná naučení mudrcuo přirozených a mužuoov ctností osvícených krátce vybraní. (1514) [Knihopis č. 1371] [T, P]
11. Na žalm Daviduo Smiluj se nade mnú, Bože, výklad bratra Jeronýma, řádu kazateluo, v Vlaších cierkví potupeného. (1514) [Knihopis č. 15236] [T, P]
12. (Jednání o zrušení smlouvy svatojakubské). (1514) [T]
13. Pamphila mládence ctného z Centinovelie rozprávka najprvnější o Serciapelltovi, písaři obecném, kterýž na smrtné posteli zpovědníka oklamav, po smrti za svatého jmien, držien i ctěn byl. (1514) [T, P]
14. Prorocství z třetího rozdílu knížek na to slovo: Aj ty, lajku, dělaj etc. k těmto našim časóm Jana Lichtenbergera, muže dobrého a svatého, kterýž času krále Jiřího slavné paměti na jedné poušti nedaleko od Mohuče toto sepsal a mnohé věci budoucí v pravdě lidem předpovídal. (po r. 1514) [Knihopis č. 4889] [T]
15. Ktož by byl v pokušení a zamúčení pro víru svatú, pro zákon b., pravdu a spravedlivost, tuto písničku pro potěšení zpívaj jako Zviestujem vám rád. (po r. 1514) [Knihopis č. 3887] [T, A?]
16. O klanění velebné Svátosti oltární proti pikhartským bludóm z třetích kněch Stanislaidových vybranie. (1515) [Knihopis č. 15660] [T, P]
17. Dialogus, v kterémž Čech s Pikhartem rozmlouvá, že sú Bratři Valdenští všetečně a škodlivě od obú stran oddělili. (1515) [Knihopis č. 4273] [T, A]

18. (Sepsání sedmi artikulů stavu městského). (1515) [T]
19. Sjezd císařské Velebnosti v Vídni a najjasnějších tří kráľuo Jich Milostí, v kterémž se mnoho divného i paměti hodného pokládá (1515) [Knihopis č. 1666] [T, P]
20. Jak lichva škodí bližnímu i vlasti, co zlého plodí a kteraké strasti, tuto, Čechu, máš, přečta sobě poznáš, ač toho žádáš. (kolem r. 1515) [Knihopis č. 4274] [T, A]
21. Zrcadlo múdrosti svatého Crhy biskupa, v jehožto podobenstvích všeliké moudrosti zrcadlo se svítí. (1516) [Knihopis č. 1717] [T, P]
22. Enea Silvia poety o Štěstí i divný i užitečný sen. (1516) [Knihopis č. 13887] [T, P]
23. Snář, sedm planet, kterou hodinu která panuje, východ slunce a poledne, v kolik hodin, kdy platný neb neplatný sen, cestu začítí, dítě jaké bude, nemocný zhojí-li se, krev pustiti dobře bude, krádež vrátí-li se. (1516) [Knihopis č. 15543] [T]
24. Sermones XII in Apologiam Waldensium facti catholicorumque (sic) virorum sentenciis verissime fulciti, domino doctori Petro civi Luthomericensium dignissimo ob antiquam dilectionis necessitudinem iure dicati. (1516) [T]
25. [Pavel Vaniš] O smrti velmi vtipný, potřebný, užitečný, též i hrozný spolu i kratochvilný traktátec (1516) [Knihopis č. 16440] [T]
26. Smlúva všech tří stavuo Svatováclavského sněmu ve dsky vložená léta božího 1517. (1517) [Knihopis č. 15533] [T]
27. Pieseň tato pro ukročení hněvu božího a pomsty naměřené (circa 1520) [Knihopis č. 4277] [T, A]

28. Mistr Jana Husi, kazatele slavného, dědice českého, Dvanácti článků víry křesťanské obecné, desíti božích přikázání a modlitby Páně Otče náš etc. výkladové každému spasení žádajícímu křesťanu najpotřebnější. (1520) [Knihopis č. 3266] [T]
29. O Turcích. Odkud a proč Turci slovú. Kterého času, od koho i kterak zákon turecký sepsán jest. Co Machometh za člověka byl. O smrti jeho. O ráji a pekle podle zákona jeho etc. (po r. 1520) [Knihopis č. 16345] [T]
30. Srdečné knížky o čtyřech posledních budúcích věcech, totiž o smrti, soudu, pekle a o radosti nebeské velmi příkladné. // Též kniežky, kteréž slovú Zrcadlo sedmi dnuo hříšné duše, každému člověku potřebné a užitečné. (1521) [Knihopis č. 4144] [T, P]
31. Spis o pravém pokání křesťanském od kněze Mikuláše Tyčky k žádosti urozeného pana Tomáše z Prostiboře etc. každému zvláště časuo těchto své spasení milující mu znáti jest potřebný, užitečný i spasitelný (1521) [Knihopis č. 16351] [T]
32. Erronei ac heretici dogmatis circiter annum dominice incarnationis millesimum, quadringentesimum vicesimum in Bohemia exorti postea vero et reprobati, condemnatique, notabiliores ac perniciores hic ponuntur articuli. (po r. 1521) [T]
33. [Jan Hus] O velebné svátosti těla a krve Pána Krista, co a kterak o ní držáno od věrných a věřino býti má, spis mistra Jana k Robertovi v Konstanci v žaláři sepsaný. Item jiný o témž. A pak list k témuž mistra Rokycany (před 1522) [Knihopis č. 3265] [T]
34. Sněm obecní králem Jeho Milostí položený v pátek o Svátosti léta božieho 1522. (1522) [Knihopis č. 272] [T]

35. List Pravdy pro řád, pokoj, lásku a svornost Království českého a Markrabství moravského sepsaný a králi Ludvíkovi Jeho Milosti poslaný. (1522) [Knihopis č. 4276] [T, A]
36. Miřinského Václava kněze písně staré, gruntovní a velmi utěšené téměř ze všeho Zákona star. i nov. (1522) [Knihopis č. 5617] [T]
37. Čtenie a epištoly nedělní skrze dny páteční postní vigilií. (1523) [Knihopis č. 2257] [T]
38. Sněm obecní dskami zemskými zapsaný, kterýž držán jest při času svatého Pavla na vieru obrácený na Hradě pražském, pro obecné dobré vytištěný. (1525) [Knihopis č. 273] [T]
39. Jakož spis jest tištěný udělán, kterýž se takto a těmito slovy začíná: Léta Páně 1525 v středu před svatým Martinem a tak ty dny při času svatého Martina v Kolíne nad Labem na sjezdu. Tito artikulové dole psaní pro dobré krále Jeho Milosti i také obecné tohoto Kralovství jsú převzaty. (1525) [Knihopis č. 274] [T]
40. O pohnutí pražském, proč a kterak se jest stalo. Kto neví, z těchto poznati muože písní a nevysokých věci smýšleti podle rady apoštola, ale nízký povolovati. Obecními notami a neb jakž teď notováno máš. (1525) [Knihopis č. 14101] [T, A?]
41. O nešťastné bitvě a porážce Uhruo od národu tureckého učiněné. A o smrti velmi smutné a žalostivé slavné paměti krále Ludvíka Jeho Milosti. Písničky tyto pro památku takového pána udělaný sú obecnými notami. (asi 1526) [Knihopis č. 1156] [T, A?]
42. Artikulové, o kterých se sněm obecný, na Hradě pražském dne 8. října 1526 držený, před zvolením krále Ferdinanda I. usnesl. (1526) [Knihopis č. 275] [T]
43. Philipa Beroalda Bononského proti frejíróm, vožralcóm, kostkářóm a vrhcábníkóm řeč příkladná, kterůž se hanebnosti,

- freje, vožralství a her kostečných tak užitečně a potřebně jako duovodně a důvtipně oznamují. (1527) [Knihopis č. 1093] [T, P]
44. Pravidlo lidského života, jinak podobenstvie starých mudrcuo, z latinské řeči v českou přeložené a obrácené. Kteréžto také Dymnovy a Kelilovy kníhy slovú. A byly nájprve jazykem napsány indckým, potom perským a pak arabským, potom židovským a naposledy z židovského v latinský obráceny. (1528) [Knihopis č. 1124] [T, P]
45. Kniha o hořekování a naříkání Spravedlivosti, královny a paní všech ctností // Judith. Hra z historií Judith pilně vybraná a rykmy mírnými tuto sepsaná, abychom se v nepravostech poznali a za smilování k Bohu volali, aby nepřátely odvrátil od nás přeukrutné v tento nebezpečný čas. // Hra pěkných přípovědek od Boccattia složená, v nížto tyto vosoby mluví: Štěstí, Chudoba, Neštěstí. V kterýchžto o boji Štěstí a Neštěstí všem lidem ku příkladu vypisuje se etc. (1547) [Knihopis č. 4275] [P]